

RAHMET: VAROLUŞSAL ŐEFKATIN ONTOLOJISI

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

Bu metin, "rahmet" kavramını dar bir dinî terim olarak değil; dil, teoloji, ontoloji, ahlâk, gündelik hayat, pedagoji, psikoloji, estetik ve modern medeniyet krizini birlikte açıklayan kurucu bir ilke olarak ele alıyor. Metin önce kelimenin etimolojisine iniyor; "rahmet" ile "rahim" arasındaki kök akrabalığından hareketle rahmetin basit bir acıma değil, koruyan, taşıyan, yer açan, büyüten bir kuşatıcılık olduğunu gösteriyor. Ardından Tanrı tasavvurunda rahmetin merkezî yerini vurguluyor; rahmetsiz teolojinin dini korku rejimine, sertliğe ve tahakküme çevirdiğini; buna karşılık rahmet merkezli teolojinin adaletle birlikte umut, yakınlık ve iç açıklığı mümkün kıldığını savunuyor. Ontolojik düzlemde rahmet, varlığın dokusu olarak okunuyor; hayatın yalnızca mücadeleyle değil, korunma, onarım, ritim ve karşılıklılıkla sürdüğü ileri sürülüyor. Ahlâkî bölümde rahmet, hem bir erdem hem de özellikle güç sahibi olanlar için zorunlu bir sorumluluk olarak tanımlanıyor. Gündelik hayatta rahmetin sofrada, sokakta, ailede ve komşulukta ses tonu, sabır, incelik ve haysiyet olarak ortaya çıktığı anlatılıyor. Pedagojik boyutta rahmet; korkutmayan terbiye, ezmeyen otorite ve merakı öldürmeyen öğretim anlamına geliyor. Psikolojik boyutta ise kendine merhamet, suçluluk, utanç, yas ve onarım meseleleri üzerinden insanın kendi iç mahkemesiyle ilişkisi sorgulanıyor. Estetik ve kültürel düzlemde rahmet; edebiyat, musikî, mimârî ve halk dilinde yankılanan bir medeniyet hafızası olarak ele alınıyor. Son bölüm ise modern siyasetin, teknolojinin, şehrin ve kurumların derin bir "rahmet krizi" ürettiğini; geleceğin sahici medeniyetinin ancak rahmeti yeniden kurucu ilke hâline getirerek kurulabileceğini söylüyor.

SUMMARY

This text approaches the concept of "rahmet" not as a narrow religious term, but as a foundational principle that helps explain language, theology, ontology, ethics, everyday life, pedagogy, psychology, aesthetics, and the crisis of modern civilization together. It begins by tracing the etymology of the word; drawing on the root kinship between *rahmet* and *rahim*, it shows that rahmet is not a simple form of pity, but a protective, sustaining, space-making, and nurturing embrace. It then emphasizes the central place of rahmet in the conception of God, arguing that a theology stripped of mercy turns religion into a regime of fear, hardness, and domination, whereas a mercy-centered theology makes hope, intimacy, and inner openness possible alongside justice. On the ontological plane, rahmet is read as the very texture of being; life, the text argues, is sustained not only by struggle, but also by protection, repair, rhythm, and reciprocity.

In the ethical section, rahmet is defined both as a virtue and as an obligation, especially for those who hold power. In everyday life, rahmet appears at the table, in the street, within the family, and in neighborly relations as tone, patience, refinement, and dignity. In the pedagogical dimension, rahmet means a form of discipline that does not frighten, an authority that does not crush, and a mode of teaching that does not kill curiosity. In the psychological dimension, the text examines the human being's relationship with their own inner tribunal through themes such as self-compassion, guilt, shame, grief, and repair. On the aesthetic and cultural level, rahmet is treated as a civilizational memory resonating through literature, music, architecture, and folk language. The final section argues that modern politics, technology, the city,

and institutions are producing a deep "crisis of mercy," and that any future civilization worthy of the name can only be built by restoring rahmet as a founding principle.

RAHMETİN KELİME HAFIZASI; ETİMOLOJİ, DİL VE ANLAMIN KATMANLARI

Rahmet kelimesi, gündelik dilde öyle sık kullanılır ki çoğu insan onun içindeki tarihî, bedensel, kültürel ve metafizik yoğunluğu fark etmeden geçer. Oysa bu sözcük, sıradan bir "merhamet" karşılığı değildir; dilin içinde taşınan bir medeniyet tortusudur. Bir kelime bazen bir çağın vicdanını saklar. Rahmet de böyledir. Onu yalnızca dinî bir terim, duygusal bir yumuşaklık yahut ölünün ardından söylenen törensel bir iyi dilek gibi okumak, sözcüğün omurgasını kırar. Çünkü rahmet, hem bir his, hem bir ilişki biçimi, hem bir varlık tavrı, hem de dilin insanı terbiye etme biçimlerinden biridir. İnsan bazı kelimeleri konuşmaz; o kelimeler insanı konuşur. Rahmet de bunlardan biridir.

Kelimenin etimolojik köküne indiğimizde karşımıza Arapça "r h m" kökü çıkar. Bu kök, doğrudan doğruya "rahim" ile akrabadır. İşin püf noktası burada başlar. Çünkü rahim yalnızca biyolojik bir organ değildir; içirme, sarma, koruma, büyütme, taşıma, karanlıkta güvenli bir alan açma fikrini de taşır. Rahmetin rahimle aynı kökten gelmesi tesadüf değildir; dil burada bize şunu fısıldar: gerçek merhamet, dışarıdan bakıp acılamak değil, içine alıp taşımaktır. Yani rahmet, seyirci bir duygu değil; kuşatıcı bir yakınlıktır. Bir şeyi uzaktan sevmek kolaydır. Onu kendi iç boşluğunda taşımak, onun için yer açmak, onun yükünü kendinden bilmek zordur. Rahmet işte bu zorluğu göze alan bir kelimedir.

Bu yüzden rahmeti sadece "acıma" diye çevirmek eksik kalır. Acımada yukarıdan aşağıya bakan bir ton olabilir. Acıyan kişi, çoğu zaman kendini ötekenden daha sağlam, daha temiz, daha güvenli bir konuma yerleştirir. Rahmette ise böyle kibirli bir mesafe yoktur. Rahmet, başkasının kırılmasını tanırken insanın kendi kırılmasını da fark ettiği bir bilinçtir. Acıma bazen narsistik olabilir; rahmet ise daha derin, daha içkin, daha tevazu dolu bir harekettir. Çünkü rahmet, başkasını "zavallı" diye damgalamaz; onun yarasına karşı bir emniyet alanı kurar. Kelime burada ahlâkî bir seviyeyi de ele verir. Bazı insanlar iyilik yaparken bile üstünlük taslar. Rahmetli tavır öyle çalışmaz; gösterişi değil, himayeyi seçer.

Türkçedeki kullanım serüveni de dikkate değerdir. Rahmet kelimesi dinî metinlerden vaaz kürsülerine, halk dilinden mezar taşı kitabelerine, ninnilerden beddualara kadar geniş bir dolaşıma sahiptir. "Rahmetli oldu", "Allah rahmet eylesin", "rahmet kapısı", "rahmete kavuştu", "rahmet yağdı" gibi ifadeler, kelimenin sadece soyut bir teoloji terimi olarak kalmadığını, hayatın farklı eşiklerinde yeniden anlamlandığını gösterir. Ölüm karşısında kullanıldığında rahmet, hem kaybın acısını hem de kalanların teselli ihtiyacını taşır. Yağmur için kullanıldığında toprağın bereketini, kuraklığın sona erişini, gökten gelen hayat verici dokunuşu ima eder. Bir büyüğün duasında geçtiğinde koruyucu bir ilgiye dönüşür. Demek ki kelime, tek anlamlı bir bürokrat gibi değil; bulunduğu bağlama göre sesini değiştiren canlı bir varlık gibi işler.

Burada dilin kültürel hafızası devreye girer. Kelimeler sözlükte doğmaz; insan tecrübeleri içinde mayalanır. Rahmet sözcüğü de yüzyıllar boyunca savaş, kıtlık, hastalık, ölüm, göç, doğum, yas, dua ve bekleyiş içinde yoğrulmuştur. Kurak bir coğrafyada yağmurun rahmet diye anılması boşuna değildir. Yağmur sadece meteorolojik bir olay değildir; hayatın yeniden mümkün hale gelişi, ekinin ayağa kalkışı, hayvanın su buluşu, yüzün ferahlamasıdır. Böyle bir coğrafyada rahmet kelimesi, metafizik bir lütufla maddî ihtiyaç arasında köprü kurar. Gökten yağın su ile kalbe inen teselli, aynı kelime çevresinde birleşir. İşte medeniyet dediğin şey biraz da budur; tabiat hadisesi ile ahlâkî anlam aynı söz haznesinde buluşur.

Kelimenin anlam katmanlarını çoğalttıkça, onun neden bu kadar güçlü olduğunu daha iyi anlarız. Rahmette şefkat vardır; fakat yalnızca duygusal bir yumuşama yoktur. Rahmette bağış vardır; fakat sınırsız bir gevşeklik de yoktur. Rahmette cömertlik vardır; fakat ölçüsüz savurganlık yoktur. Rahmette koruma vardır; fakat boğucu sahiplenme yoktur. Bu denge önemlidir. Çünkü bazı kavramlar piyasada çok çabuk sulandırılır. Rahmeti de öyle her güleryüzlü tavrı karıştırmak, kavramı oyuncak haline getirir. Rahmet, gerektiğinde sertliği de içerebilir; ama bu sertlik yok etmek için değil, korumak için ortaya çıkar. Bir annenin çocuğunu ateşe dokunmasın diye aniden çekmesi nasıl kaba bir şiddet değil de koruyucu bir müdahaleyse, rahmet de bazen yumuşak değil ama hayati olabilir. Demek ki rahmet, romantik bir pamuk şekeri değil; hikmetli bir yakınlık biçimidir.

Bir başka önemli mesele, rahmet kelimesinin yalnızca özneye ait bir erdemi değil, ilişkiye yayılan bir atmosferi anlatmasıdır. İnsan "rahmetli bir söz", "rahmetli bir bakış", "rahmetli bir ev", "rahmetli bir iklim" diyebilir. Çünkü rahmet tek tek bireylerin iç dünyasında duran kapalı bir cevher değil; ilişkiler ağı içinde hissedilen bir ısıdır. Bir evde herkes birbirine diken gibi batıyorsa, orada bolluk olsa bile rahmet yoktur. Bir sınıfta öğrenciler hata yapmaktan korkuyorsa, bilgi olsa bile rahmet eksiktir. Bir şehirde yaşlı, çocuk, hayvan, ağaç, yoksul, yabancı için yer kalmamışsa, teknolojik gelişme ne kadar övülürse övülsün, orada rahmetli bir düzen kurulmamıştır. Kelimenin etimolojik kökü ne kadar bedenselse, kültürel yankısı da o kadar toplumsaldır.

Osmanlı ve Anadolu Türkçesi boyunca rahmet sözcüğünün kazandığı ton da dikkat çekicidir. "Merhamet" ile "rahmet" arasındaki nüans, halk sezgisinde çoğu zaman hissedilir. Merhamet daha bireysel, daha psikolojik, daha anlık bir duygulanım gibi algılanabilir. Rahmet ise sanki daha kuşatıcı, daha ilahî çağrışımlı, daha kapsayıcı bir dildir. Bu yüzden ölü için "merhametli oldu" denmez, "rahmetli oldu" denir. Çünkü burada yalnızca bir duygu anlatılmaz; kişi, dünyevî sertliklerin dışına çıkmış, ilahî kuşatıcılığa emanet edilmiş gibi düşünülür. Bu kullanım biçimi, dilin ölüm karşısında geliştirdiği yüksek terbiyelerden biridir. Ölümün çıplak sertliğini bir nebze örter, ona insanın dayanabileceği bir metafizik zarafet kazandırır. Dil burada kefen gibidir; çıplak acıyı örtmeye çalışır.

Fakat rahmet kelimesi sadece teselli üretmez; aynı zamanda bir ölçü koyar. Mesela "rahmetsiz adam" dendiğinde mesele sadece kaba bir hakaret değildir. Bu ifade, bir insanın vicdan damarının kurduğunu, başkasının acısına karşı içinin taşlaştığını, güç kullanırken sınır tanımadığını, diliyle yaralarken zevk aldığını bildirir. Yani rahmetsizlik, ahlâkî bir eksiklikten fazlasıdır; ontolojik bir kuraklık gibidir. Rahmetten mahrum insan, sadece başkasını incitmez; kendini de çölleştirir. İçinde koruyucu boşluk kalmaz. Hep hükmeder, hep ölçer, hep kullanır, hep ezer. Böyle tipler çağımızda da boldur. Kravat takınca medeni, ekran karşısında konuşunca uzman, makama oturunca devlet adamı sanılırlar; oysa içlerinde bir damla rahmet yoksa bütün kariyerleri paslı tenekeden ibarettir.

Etimoloji burada bizi bir başka ince kapıya götürür: rahmetin "genişlik" ve "yayıma" duygusu. Kelimenin kullanımlarında hep bir kuşatma, çevreleme, kaplama, içine alma hissi vardır. Bu yüzden rahmet sadece noktasal yardım değildir; yaygın bir koruyuculuk halidir. Bir yoksula para vermek iyiliktir; ama onu aşağılamadan, haysiyetini ezmeden, ilişkiyi borçlandırıcı bir gösteriye çevirmeden desteklemek rahmete yaklaşıp. Bir öğrencinin yanlışını düzeltmek öğretmenliktir; ama onu utandırmadan, kişiliğini çökertmeden, iç cesaretini öldürmeden yapmak rahmetli pedagojidir. Bir canlıyı beslemek iyidir; ama onun yaşam hakkını bir bütün olarak tanımak, doğaya tahakkümü sınırlamak, gücün sınırını anlamak daha derin bir rahmet ufkudur. Demek ki kelimenin içinde sadece yardım değil, yöntem de gizlidir.

Rahmetin dil içindeki serüveninde ses estetiği bile bize bir şey söyler. "Rahmet" sözcüğünün telaffuzunda yumuşak ama derin bir titreşim vardır. İçinde sert bir hüküm değil, içe çöken bir ağırlık duyulur. Bazı kelimeler tokat gibi patlar; bazıları omuza konan el gibi iner. Rahmet ikinci türdendir. Dilin fonetik yapısı ile kültürel

çağırışım arasında elbette mekanik bir bağ yoktur; ama halkın kelimeyi taşıma biçimi, zamanla ona belirli bir işitsel aura kazandırır. "Allah rahmet eylesin" cümlesi, sadece anlamıyla değil, ritmiyle de yas dilidir. Hızlı söylenmez; telaşla söylenmez; ses biraz düşer, nefes biraz yavaşlar. Demek ki kelime sadece semantik değil, prosodik bir hafıza¹ da taşır. İnsanın acı karşısında nasıl konuşacağını da öğretir.

Bir kelimenin anlamı sadece kökünde aranmaz; hangi bağlamlarda çağrıldığı, hangi eşiklerde hatırlandığı, hangi insan tipleri tarafından nasıl kullanıldığı da önemlidir. Rahmet çoğu zaman güçsüzün, kırılmışın, yasta olanın, umut bekleyenin dilinde parıldar. Zalimler de bu kelimeyi kullanır, hatta en gösterişli biçimde kullanır; ama onların ağzında rahmet çoğu zaman retorik makyaja dönüşür. Çünkü rahmet kelimesi, onu kullananın değil, onunla ne yaptığına bakılarak anlaşılır. Dilde rahmet varmış gibi konuşup hayatta hoyrat davranan insan, kelimeyi kirletir. Bugün kamusal alanda en büyük sorunlardan biri de budur: kutsal kavramların reklam diliyle kullanılması. Rahmet dedikleri şey çoğu zaman sadaka fotoğrafı, iktidar jesti, görünür yardım kampanyası, alkış toplayan hayır performansıdır. Kelimeyi çok söylemekle rahmetli olunmuyor; bazen en çok rahmet diyenler, en rahmetsiz düzenleri kuruyor.

Buradan hareketle rahmetin "kelime hafızası" dediğimiz şey, sadece geçmişteki anlamların biriktirilmesi değildir; kelimenin bugün nasıl aşındırıldığına da bakmayı gerektirir. Modern hayat birçok kavramı teknikleştirdi, hızlandırdı, yüzeyselleştirdi. Rahmet de bundan payını aldı. Bir taziye mesajı bile artık kopyala yapıştır cümlelere dönüştü. "Başınız sağ olsun, mekânı cennet olsun" denip geçiliyor; ama gerçekten yasın yanına oturmak, susmayı bilmek, elde çorba kabıyla kapı çalmak, gece yarısı telefon açıldığında yola çıkmak gittikçe seyrekleşiyor. Kelime kaldı; eylem çekildi. İşte bir kavramın çürümesi böyle başlar. Önce ağızda çoğalır, sonra hayatta azalır. Rahmetin kelime hafızasını ciddiye almak, onu tekrar davranış hafızasına çevirmek demektir.

4

Rahmetin Türkçe kültürde ölümle kurduğu bağ da ayrıca önemlidir. "Rahmetli" sıfatı, ölüyü sadece kayıp bir beden olarak anmaz; ona saygılı bir dil zırhı giydirir. Bu, ölenin günahsız ilanı değildir; ölünün ardından dilin sertliğini geri çekmesidir. Çünkü ölüm, hesaplaşmanın tonunu değiştirir. İnsan yaşarken eleştirilir, tartışılır, kızılır; ama öldüğünde dil biraz ağırbaşlılaşır. Bu tutumun arkasında toplumsal nezaket kadar ontolojik bir sezgi de vardır: ölüm, insanı bütün dünyevî iddialarından soyup faniliğin ortak toprağına indirir. "Rahmetli" demek, biraz da "artık hükmü bütünüyle bizim elimizde değil" demektir. Dil burada sınırını öğrenir. Çok konuşan çağın en muhtaç olduğu şey de belki budur; sınırını bilen kelime.

Rahmet ile bereket arasındaki akrabalık da gözden kaçmamalıdır. Her bereket rahmetten doğmayabilir; ama halk sezgisinde gerçek bereket çoğu zaman rahmetle ilişkilidir. Rahmet yağdıysa toprak dirilir. Rahmet varsa sofrada az yemek bile yeter. Rahmetli evde büyük kavga çıkmaz, çıksa da onarılır. Yani rahmet nicelik değil, nitelik üretir. Zenginlik çokluk verebilir; rahmet huzur verir. Bu yüzden bazı evlerde her şey vardır ama tatsızlık eksik olmaz. Bazı evlerde darlık vardır ama insan içeri girince boğulmaz. Rahmet, maddî imkânın ötesinde bir yaşama dokusu kurar. Modern iktisat buna güler geçer; ama halk tecrübesi bazen akademinin ceketini ters giydirir. Çünkü insan sadece para ile değil, görünmeyen bir güven duygusuyla da yaşar.

¹ Prosodik bir hafıza, bir kelimenin yahut ifadenin yalnızca sözlük anlamıyla değil; ses tonu, ritmi, vurgusu, durakları, iniş çıkışları ve söyleniş tarzıyla da kültürel bellekte yer etmesi demektir. Yani burada mesele sadece ne söylendiği değil, nasıl söylendiğidir. Bazı sözler anlamını yalnızca kelimelerden almaz; sesin taşıdığı duygudan, nefesin yavaşlayışından, tonun ağırlaşmasından da alır. Meselâ "Allah rahmet eylesin" cümlesi, sadece semantik bir içerik taşımaz; söylenirken ses alçalır, tempo yavaşlar, cümle yasin ve sükûnetin ritmine bürünür. İşte bu işitsel kalıp zamanla kolektif hafızaya yerleşir ve kelimenin anlamını derinleştirir. Bu yüzden bazı kelimeler tokat gibi çarpar, bazıları omza bırakılmış bir el gibi iner; çünkü anlam, yalnızca kavramsal içerikte değil, sesin duygusal mimârîsinde de taşınır. "Prosodik hafıza" dediğimiz şey tam olarak budur: sözün, kulağın ve duygunun birlikte hatırladığı anlam biçimi.

Sonuçta rahmet kelimesinin etimolojisi bizi biyolojik bir imgeden kültürel bir evrene, oradan teolojik bir ufka ve gündelik hayatın ince ahlâkına taşır. Kelimenin kökündeki rahim imgesi, bize rahmetin pasif bir uygulanım olmadığını; koruyan, taşıyan, yer açan, büyüten bir eylemlilik olduğunu söyler. Türkçedeki dolaşımı, bu kavramın ölümden yağmura, duadan terbiyeye, haysiyetten toplumsal ilişkilere kadar uzanan geniş bir alanı kuşattığını gösterir. Demek ki rahmet, sözlükte duran bir kelime değil; insanın dünyayla kurduğu ilişkinin dili olmuş bir büyük mirastır. Böyle bakınca rahmet, sadece "iyi olmak" değil; başkasının varlığına emniyet verecek şekilde yaşamak demektir. Kelimenin hafızası bize bunu öğretir: gerçek insanlık, güç gösterisinde değil; kırılğan olan için yer açabilme kabiliyetinde sınanır.

Filozof Kirpi: "Rahmet, güçlü olanın diz çöküp zayıfı ezmemesi değil; zayıfın yanında yer açarak gücün terbiyeye razı olmasıdır."

TEOLOJİK UFUK; TANRI TASAVVURUNDA RAHMETİN MERKEZİ YERİ

Teoloji denildiğinde birçok insanın zihninde ilk beliren şey kudret olur; hükmeden, buyuran, cezalandıran, hesap soran mutlak irade. Bu tasavvur bütünüyle yanlış değildir ama eksiktir; eksik olduğu ölçüde de tehlikelidir. Çünkü Tanrı'yı yalnızca güç üzerinden düşünmek, dini de kolayca korku rejimine çevirir. O zaman iman, hayret ve yakınlık olmaktan çıkar; tedirgin bir itaate, sinmiş bir boyun eğişe, ruhu daraltan bir ahlâk polisliğine dönüşür. Oysa İslâmî düşünce başta olmak üzere birçok teolojik damarda rahmet, Tanrı tasavvurunun kenarında duran süslü bir sıfat değil; merkezin kendisidir. Mesele tam da burada düğümlenir: Tanrı'yı önce kudretle mi, yoksa rahmetle mi düşünmeliyiz? Bu sorunun cevabı yalnızca teorik bir ince ayar meselesi değildir; ibadetten hukuka, ahlâktan pedagojiye, duadan siyasete kadar her şeyi belirler. Çünkü insan inandığı Tanrı'nın gölgesinde bir dünya kurar. Zihnindeki ilah sertse, kurduğu düzen de sertleşir; zihnindeki ilah rahmetle kuşatıcıysa, insanın dili, hukuku, terbiyesi ve vicdanı da başka türlü biçimlenir.

5

Rahmetin teolojik merkezde yer almasının ilk büyük işareti, ilahî hitabın kurucu formülünde görülür. Besmele sıradan bir giriş cümlesi değildir. O formülde Tanrı kendisini öncelikle rahmet üzerinden bildirir. Bu çok sarsıcı bir şeydir; çünkü insanın beklediği ilk vurgu "güç", "azamet", "kahhar oluş" olabilirdi. Ama kapı oradan açılmaz. Kapı rahmetten açılır. Demek ki ilahî hitap önce korkuyla değil, kuşatıcılıkla başlamak ister. Burada bir pedagojik incelik de vardır. İnsan kalbi salt buyruğa değil, güvene de ihtiyaç duyar. Eğer ilahî kelâm varlığın başında insana kendini yalnızca dehşet olarak sunsaydı, kul ile Tanrı arasında sevgi, umut, iç açıklığı ve yakınlık bağı sakatlanabilirdi. Rahmetin ilk vurguda yer alması, Tanrı'nın kendisini insan karşısında erişilmez bir korku nesnesi olarak değil, varlığı kuşatan bir şefkat ufku olarak tanıttığını gösterir.

Elbette burada çocukça bir romantizme kapılmamak gerekir. Rahmet merkezde diye Tanrı tasavvurunu gevşek bir duygusallığa indirmek de hatalıdır. Teolojinin asıl zarafeti tam burada başlar; rahmet ile adalet arasında kurduğu yüksek dengede. Çünkü rahmet, ilahî düzenin ciddiyetini ortadan kaldıran bir "hoş görme makinesi" değildir. Adalet olmadan rahmet, yozlaşmış bir duygusallığa dönüşebilir; rahmet olmadan adalet ise mekanik bir infaza. Tanrı tasavvurunda rahmetin merkezi yeri, adaletin iptal edilmesi demek değildir; aksine adaletin kör bir hesap tekniğine indirgenmemesi demektir. İnsan mahkemesi bile bazen niyet, durum, pişmanlık, imkânsızlık, zayıflık ve zorlanmışlık gibi unsurları hesaba katıyorsa, ilahî adaletin salt matematik gibi çalışacağını sanmak teolojik bir kabalık olur. Rahmet burada adaletin içindeki canlılık, hikmet ve derinliktir.

İslâm kelâmında ve tasavvufunda rahmet meselesi tam da bu yüzden sadece bir sıfat tartışması olarak görülmez; ontolojik bir ilke gibi ele alınır. Yani Tanrı yalnızca rahmet eden bir fail değildir; varlığı rahmetiyle ayakta tutan bir kaynaktır. Dünyanın yaratılmış olması bile, birçok düşünür için, ilahî rahmetin ilk tezahürüdür. Çünkü yoklukta bırakmak da mümkündür; var etmek, alan açmak, süre tanımak, imkân vermek, cana nefes

bağışlamak bir lütuf boyutu içerir. Burada rahmet, günah işleyenin affi ile sınırlı değildir; henüz hiçbir şey ortada yokken varlığa kapı açan kurucu cömertliktir. Bu yüzden bazı sûfiler rahmeti, sadece bir ahlâk kategorisi olarak değil, varlığın nefesi gibi düşünürler. Göklerin, yerin, canlıların, toprağın, suyun, insanın, hatta tövbe ihtimalinin kendisi bile rahmettir. Yani rahmet yalnızca düşenin kaldırılması değildir; daha en başta düşecek, kalkacak, yürüyecek, yanılacak ve arayacak bir varlık düzeninin kurulmuş olmasıdır.

Bu noktada Tanrı tasavvurunda rahmetin merkezi yeri, insanın günah ve kusur karşısındaki konumunu da yeniden şekillendirir. Eğer ilahî olanı sadece cezalandırıcı bir göz olarak kurarsanız, insan hayatı kaçınılmaz biçimde bir paranoyaya dönüşür. Kul sürekli puan kaybetme korkusuyla yaşar; ibadet yakınlık değil, performans olur; tövbe dönüş değil, panik hareketine dönüşür. Oysa rahmet merkezli teolojik ufuk, günahı hafife almaz ama insanı da umutsuzluğa itmez. Burada çok önemli bir denge vardır: suç ciddidir ama kapı kapanmış değildir. İnsan yanılır, düşer, kirlenir, sapar; fakat bütünüyle terk edilmiş değildir. Bu, teolojinin ruh sağlığıyla bulunduğu yerdir. Umudun sadece psikolojik rahatlatma değildir; rahmet inancı ontolojik bir nefes alanı açar. Kul, kusuruyla yüzleşirken bile yok edilmemiş olduğunu bilir.

Bu yüzden klasik düşüncede ümitsizlik çoğu zaman ağır bir sapma sayılmıştır. Çünkü rahmeti merkeze alan bir Tanrı tasavvurunda mutlak ümitsizlik, ilahî hakikati yanlış okumaktır. Burada insanın kendini bağışlatması kolay değildir; bazen kişi kendi suçluluğunu Tanrı'nın rahmetinden daha büyük sanır. İşte kibir bazen burada başka bir maskeyle geri döner. Günah işleyen insanın "ben artık affedilmem" demesi her zaman tevazu değildir; bazen kendi karanlığını ilahî rahmetten büyük görme küstahlığıdır. Teoloji bu yüzden sadece yasa koymaz; insanın kendisiyle kurduğu dramatik ilişkiyi de terbiye eder. "Rahmet vardır" cümlesi, "ne yaparsan yap sorun yok" demek değildir. Daha ağır bir şey söyler: "Ne yapmış olursan ol, hakikate dönüş imkânın hâlâ vardır; ama bunun için yüzleşmen gerekir." Ucuz teselli değil, açık kapılı ciddiyet budur.

6

Tanrı tasavvurunda rahmetin merkezî oluşu, peygamberlik kurumunun anlamını da aydınlatır. Vahiy neden gelir? Sadece yasa bildirmek için mi? Sadece helâl ve haram listesi sunmak için mi? Sadece cennet vaadi ve cehennem tehdidi kurmak için mi? Bu soruların cevabı eksik kalır. Vahiy, kaybolmuş insana yön buldurma, dağılmış kalbi toparlama, toplumu zulümden çıkarma, haysiyeti koruma ve anlam krizine cevap verme işleviyle de rahmettir. Peygamber de bu yüzden sadece tebliğ memuru değildir; rahmet taşıyıcısıdır. Rehberlik, hakikati gösterme ve insanı kendi çürümesinden kurtarma çabasıdır. Bir toplum vahiy salt kanun maddesi gibi okuduğunda, peygamberliğin rahmet boyutunu kurutur. Geriye kuru buyruk, şekilcilik ve dindar kabalık kalır. Sonra insanlar dine değil, o kabalağa bakarak dinden soğur. Suç bazen hakikatte değil; hakikati rahmetsizce taşıyan nümâyişçilerdedir.

Rahmet ile hidayet arasındaki bağ da burada önem kazanır. Doğru yolu göstermek, sadece bilgi aktarmak değildir; insanın dağılmış iç dünyasına bir yön duygusu vermektir. İnsan her zaman kötü olduğu için sapmaz; bazen yaralı olduğu için, bazen yalnız olduğu için, bazen kibri yüzünden, bazen de kimse ona hikmetli bir dil kurmadığı için sapar. Rahmet merkezli Tanrı tasavvuru, insanı sadece suç dosyası olarak görmez; aynı zamanda yaralı bir fail, unutkan bir varlık, arzuyla korku arasında sallanan bir mahlûk olarak görür. Bu yüzden ilahî rehberlik, kör cezalandırma değil; tanıma, çağırma, uyandırma, uyarma ve dönüştürme işlevi taşır. Teolojinin kaba yorumları insanı sadece itaate zorlar; derin yorumları ise insanın neden bu kadar kırılğan ve şaşkınlığa açık olduğunu anlar. Rahmet burada insanın ontolojik kırılğanlığını ciddiye alan ilahî bakıştır.

Tasavvuf bu meseleyi daha da derinleştirir. Birçok sûfi düşünür için rahmet, Tanrı'nın mahlûkla kurduğu ilişkinin asıl iklimidir. Korku vardır, evet; heybet vardır, celâl vardır; ama bunların nihai amacı insanı ezmek değildir. Celâl bile rahmetten kopuk değildir. Bazen insanın nefesini kıran darbe de bir tür ilahî terbiyedir. Yani rahmet sadece okşayan el değil; çürümeyi durduran sarsıntı da olabilir. Bu, modern insanın pek hoşlanmadığı bir fikir; çünkü bugünün kültürü her rahatlamayı iyilik sanıyor. Oysa bazı acılar insanı kendine getirir, bazı kayıplar haddini öğretir, bazı gecikmeler içindeki putları kırar. Teolojik açıdan bakıldığında, rahmet

her zaman tatlı görünmez. Çünkü rahmetin hedefi, insanın keyfi değil; hakikate uygunluğu olabilir. Bu yüzden her kolaylık lütuf değildir, her zorluk da terk ediliş değildir. Mesele hangi olayın insanı nereye taşıdığıdır.

Burada önemli bir ayırım yapmak gerekir: Tanrı'nın rahmeti, insanın keyfine göre şekillenen bir hizmet mekanizması değildir. Dua edip istediğini alınca rahmet var, alamayınca yok; bu çocukça bir teoloji olur. Rahmetin merkezde oluşu, ilahî iradenin insan talebine memur edilmesi değildir. Bazen rahmet, vererek değil vermeyerek çalışır. Bazen açarak değil kapatarak korur. Bazen hızlandırarak değil geciktirerek olgunlaştırır. İnsan çoğu zaman sadece yakın menfaatine bakar; rahmet ise daha geniş bir ufuk içinde işleyebilir. İşte bu yüzden Tanrı tasavvurunda rahmeti merkeze almak, dünyayı sihirli bir sipariş kataloğu gibi görmek anlamına gelmez. Tam tersine insanın sınırlı kavrayışını kabul etmek ve ilahî hikmetin yalnızca kısa vadeli hazlarla ölçülemeyeceğini bilmek demektir. Rahmet, her isteğin onaylanması değil; varlığın daha derin bir iyiliğe göre idare edilmesi olabilir.

Ahlâkî ve siyasî sonuçlar da burada büyüktür. Bir toplumun Tanrı tasavvuru rahmetsizleşirse, din dilinde kolayca tahakküm büyür. O zaman din adamı, vaiz, ebeveyn, öğretmen, bürokrat, siyasetçi hepsi kutsallık adına sertlik üretmeye başlar. İnsanları hizaya sokmak, utandırmak, dışlamak, damgalamak, korkutmak kolaylaşır. Çünkü zihnin arka planında şöyle bir ilah resmi vardır: sürekli gözetleyen, hata kollayan, cezayı önceleyen, yakınlığı değil kontrolü esas alan bir mutlak iktidar. Bu ilah resmi, dünyevî otoriteleri de meşrulaştırır. Her zorba biraz tanrıçılık oynar zaten; kendi sertliğini kozmik düzene benzetmek ister. Oysa rahmeti merkeze alan teoloji, dünyevî iktidara sınır çizer. Der ki; sen Tanrı değilsin, mutlak hüküm makamı değilsin, kullar üzerinde sonsuz tasarruf hakkın yok. Eğer ilahî olan bile rahmeti merkez yapıyorsa, beşerî olanın hoyratlığa sığınması düpedüz ahlâksızlıktır.

7

Buradan hukuk meselesine de geçilir. Teoloji ile hukuk arasındaki bağ kopuk değildir. Rahmet merkezli Tanrı tasavvuru, ceza hukukunu, toplumsal yaptırımları, aile içi terbiyeyi, hatta kamusal dili etkiler. İnsan suç işler; evet. Ama suç işleyen insana sadece düşman muamelesi yapmak, onu bütünüyle yok saymak, onu tek fiiline indirgemek rahmetten uzak bir adalet anlayışıdır. İlahî düzende tövbe, islah, niyet, bağlam, zayıflık, zorlanma gibi unsurların anlamı varsa, dünyevî düzen de kaba intikamla yetinemez. Bugün pek çok dindar çevrede görülen sorun şudur: Dilde rahmet vardır ama uygulamada aşağılama. Vaazda ilahî merhamet anlatılır ama aile içinde çocuk ezilir, kadın susturulur, yoksul hor görülür, farklı olan kolayca günah keçisi yapılır. Bu, Tanrı tasavvurundaki kırılmanın toplumsal tezahürüdür. Çünkü insan eninde sonunda inandığı ilahın karakterini dünyaya tercüme eder.

Rahmet merkezli teolojik ufuk, ibadetin anlamını da değiştirir. Namaz, oruç, dua, tövbe, zikir; bunlar yalnızca görev listesi değildir. Eğer kul bunları sürekli puan toplama mantığıyla yaparsa, ibadet sevap muhasebesine sıkışır. Oysa rahmet ufkunda ibadet, kulun ilahî kuşatıcılığa bilinçli olarak yöneliştir. Dua sadece istemek değildir; sığınmak, hatırlamak, bağ kurmak, kendi sınırlılığını kabul etmektir. Tövbe sadece suç bildirimidir; dönüş hareketidir. Namaz sadece bedensel koreografi değildir; dağılmış benliğin merkeze çağrılmasıdır. Rahmet olmadan ibadet, şekle dönüşür; rahmetle ibadet, varlık terbiyesi olur. Bu yüzden asıl mesele ne kadar çok ritüel yaptığın değil; o ritüellerin seni daha rahmetli bir insan yapıp yapmadığıdır. İbadet artırıp kalbi kurutan dindarlık da mümkündür; bu çağ o tuhaflıkla dolu.

Teolojik ufkun en çetin meselelerinden biri de şudur: Eğer Tanrı rahmet sahibiyse, dünyada bu kadar acı neden var? Bu, çocukça bir itiraz değildir; ciddi ve ağır bir sorudur. Fakat rahmet merkezli tasavvur bu sorudan kaçmaz. Kolay cevaplar vermez; "her şey güzel" masalı anlatmaz. Acı vardır, kayıp vardır, haksızlık vardır, masumun yarası vardır. Rahmet teolojisi bunları inkâr etmez. Ama dünyayı yalnızca görünen an üzerinden yargılamanın sınırlı olduğunu söyler. Ayrıca rahmetin, acının yokluğu değil, acı içinde anlam, dayanma gücü, ilişki, onarım ve dönüş imkânı da üretebileceğini kabul eder. Elbette bu cevap her yarayı hemen kapatmaz;

zaten hakiki teoloji bazen yaranın kapanmadığını da bilir. Ama yine de şunu söyler: Varlık bütünüyle anlamsız, sahipsiz ve kör bir şiddet alanı değildir. Rahmet, bazen olup bitenin içinde değil; olup bitene rağmen çökmeyen anlam ufkunda saklı olabilir.

Sonunda şunu görüyoruz: Tanrı tasavvurunda rahmetin merkezi yeri, dinin duygusal yumuşatılması değil; tam tersine onun en derin ciddiyetidir. Çünkü rahmet, hem yaratılışın kaynağını, hem vahyin anlamını, hem günah karşısındaki umudu, hem adaletin hikmetini, hem ibadetin ruhunu, hem de insanın dünyada nasıl bir düzen kurması gerektiğini belirler. Rahmeti merkezden çıkararak her teoloji, er ya da geç ya zorbalığa ya şekilcilığe ya da umutsuzluğa sivrülür. Rahmeti merkeze alan teoloji ise ne günahı hafife alır ne insanı ezer; ne adaleti iptal eder ne sevgiyi oyuncaklaştırır. Asıl incelik budur. Tanrı'yı yalnızca kudret olarak düşünmek, göğü bir saraya çevirmek gibidir; ulaşılmaz, soğuk, buyurgan. Tanrı'yı rahmetle birlikte düşünmek ise göğü hem azametli hem de yaşanabilir kılar. Kul korkar ama kaçarak değil; saygıyla yaklaşır. Sever ama şımarmadan. Umut eder ama gevşemeden. Teolojinin büyük sanatı budur; insanı ne dehşete kilitlemek ne de laubaliliğe bırakmak. Rahmet, ilahî merkezin kalp atışıdır.

Filozof Kirpi: "Tanrı'yı yalnızca güç sanan, sonunda güce tapar; Tanrı'yı rahmetle düşünen ise gücün bile terbiyeye muhtaç olduğunu anlar."

ONTOLOJİK BOYUT; VARLIĞIN DOKUSU OLARAK RAHMET

Ontoloji denildiğinde çoğu insanın aklına sert, kuru, soğuk bir felsefe disiplini gelir; varlık nedir, töz nedir, oluş nedir, zaman nedir gibi soruların dolaştığı, çoğu zaman hayattan kopuk sanılan bir alan. Oysa hakikat tam tersidir. Ontoloji, insanın dünyayı ne sanıyorsa kendini de ona göre kurduğu temel zemindir. Varlığı yalnızca güç, rekabet, çarpışma ve tahakküm olarak okuyan biriyle; varlığı ilişki, emanet, karşılıklık ve incelik olarak okuyan biri aynı dünyada yaşasa bile aynı hakikatin içinde yaşamaz. Bu yüzden "rahmet" meselesi yalnızca ahlâkî bir erdem ya da dinî bir duygulanım başlığı değildir; doğrudan doğruya ontolojik bir meseledir. Yani soru şudur: Bu evrenin derin yapısında ne var? Çıplak kuvvet mi, mekanik zorunluluk mu, kör çatışma mı, yoksa bütün bunların içinde ve ötesinde koruyan, taşıyan, süre tanıyan, varlığa yaşama hakkı veren bir kuşatıcılık mı? Rahmeti burada ontolojik düzleme taşıdığımızda mesele birden büyür. Çünkü artık sadece "insan merhametli olsun" demiyoruz; "varlık baştan sona hangi dokuya göre örülmüştür?" diye soruyoruz.

Rahmetin ontolojik anlamı şurada başlar: var olmak, salt ortaya çıkmak değildir; bir şeyin varlık sahnesine çıkabilmesi için ona yer açılması gerekir. Bu çok temel ama çoğu zaman gözden kaçan bir hakikattir. Hiçbir canlı boşlukta filizlenmez. Tohum toprağın kucığına, çocuk ana rahmine, düşünce sessizliğe, sevgi güvene, hatıra zamana, insan insanî ilişkiye muhtaçtır. Demek ki varlık, sadece bir patlama değil; barındırılma hadisesidir. Rahmet tam burada devreye girer. Rahmet, var olanın kendi başına ayakta durmadığını; her varoluşun arkasında onu taşıyan, ona mühlet veren, onu koruyan bir çevre, bir iklim, bir kuşatım bulunduğunu anlatır. Ontolojik açıdan rahmet, varlığın içindeki misafirperverliktir. Dünya, bütünüyle sert bir dışlayıcılık üzerine kurulmuş olsaydı, hiçbir şey serpilemezdi. Her şey daha filizlenmeden boğulurdu. Ama görüyoruz ki hayat, kendini açabilmek için belirli koruyucu eşikler buluyor. Ana rahmi bunun en çarpıcı simgesidir. Zaten kelimenin kökü de bize boşuna orayı hatırlatmıyor. Varlık, önce taşınır; sonra görünür.

Bu yüzden rahmeti sadece duygusal şefkat diye anlamak ontolojik olarak çocuk kalmaktır. Çünkü rahmet, bir his olmadan önce bir imkân açma tarzıdır. Bir şeyi yaşatmak, ona kendi biçimini bulacağı kadar zaman tanımak, onu hemen tüketmemek, onu yalnızca işlevine indirmemek; işte bunlar rahmetin varlık alanındaki karşılıklarıdır. Modern çağın en büyük ontolojik günahlarından biri, her şeyi yalnızca kullanılabilir nesneye dönüştürmesidir. Ağaç kereste olur, hayvan et olur, toprak rant olur, insan iş gücü olur, şehir yatırım fırsatı olur, çocuk performans projesi olur, yaşlı istatistik olur. Rahmet burada yok edilir; çünkü rahmet bir varlığı

sadece işe yararlığıyla değil, kendi hakiki mevcudiyetiyle tanır. Rahmetli ontoloji, şeyleri sadece araç olarak görmez. Varlığın kendine ait bir vakarını, iç değerini, dokunulmaz bir payını kabul eder. İşte tam bu yüzden rahmet, ontolojik düzeyde anti-nihilist bir ilkedir. Çünkü nihilizm, sonunda her şeyi çıplak nesneye indirger. Rahmet ise var olanın sırf var olduğu için bir kıymet taşıdığını söyler.

Burada tabiat en büyük öğretmendir. Yağmurun toprağa inişini düşün. Su gökten düşer, toprak onu emer, tohum kabarrır, kök derine iner, sap yükselir, meyve belirir. Bu sıradan gibi görünen döngüde aslında kaba kuvvet değil, dikkat çekici bir karşılıklılık vardır. Gök yere saldırmaz; yer göğü reddetmez. Su taşı delip geçebilir, sel felaket getirebilir; ama rahmet olarak yağın su, hayatı kurar. Demek ki varlıkta yıkıcı kuvvetler kadar kurucu dolaşım da vardır. Ontolojik okuma işte burada inceler. Eğer insan doğaya sadece mücadele alanı diye bakarsa, varoluşun yarısını kaçıır. Çünkü doğa sadece çarpışmalar bütünü değildir; aynı zamanda destekler, döngüler, simbiyozlar, ritimler, uyumlar, beklèmeler ve karşılıklı açılımlar bütünüdür. Rahmet, tam da bu kurucu dolaşımın kavramıdır. Yani varlığı sadece "güçlü olanın hayatta kalması" klişesiyle açıklamak, felsefi tembelliktir. Hayat bazen mücadeleye sürer; ama çoğu zaman da korunmuş kırılmalık sayesinde sürer.

İnsan bedenine bakmak da aynı kapıyı açar. Hücrelerimiz birbirini ezerek değil, karmaşık bir işbirliği düzeni içinde yaşar. Organlar sürekli kavga ederek değil, belirli bir ahenk içinde çalışarak beden bütünlüğünü korur. Bağışıklık sistemi düşmanla savaşır, evet; ama bedenin tamamı sadece savaştan ibaret değildir. Sürekli iyileşme, yenilenme, tamir, dengeleme, uyarılma, dinlenme ve onarma süreçleri vardır. Hayatın sürmesi, yalnızca tehditleri püskürtmekle değil; içeride onarıcı bir hikmetin işlemesiyle mümkündür. Ontolojik açıdan rahmet işte burada biyolojik bir metafor olmaktan çıkıp derin bir varlık okumasına dönüşür. Varlık, sırf çatışma mantığıyla açıklanamaz; onu ayakta tutan şeylerden biri de kendi iç tamir kapasitesidir. Rahmet biraz da varlığın tamir kabiliyetidir. Kırılanın hemen çökmemesi, yaralananın bütünüyle yok olmaması, bozulanın bir ölçüde toparlanabilmesi. Bu, yalnızca tıbbî bir mesele değildir; kozmik bir lütuftur.

İnsan ilişkileri bu ontolojik hakikatin küçük ama yakıcı sahneleridir. Bir çocuk doğduğu anda yalnızca fizikî bakıma değil, tanınmaya, korunmaya, seslenilmeye, yüz görülmeye, sabredilmeye ihtiyaç duyar. Sadece besinle büyümeyiz; rahmet iklimiyle de büyür. Sertliğin, aşağının, korkunun, sürekli azarlanmanın içine doğan çocuk da biyolojik olarak yaşayabilir; ama ontolojik güven hissesi eksilir. Dünyaya "yaşanabilir bir yer" olarak değil, "tetikte olunması gereken bir alan" olarak bakmaya başlar. Demek ki rahmet, insan için yalnızca ahlâkî bir nimet değil; varlıkla kurduğu temel ilişkinin de zemini. İlk yıllarında rahmet görmemiş insan, çoğu zaman ontolojik bir ürpertiyle yaşar. Evin içinde bile tam yerleşemez, ilişkilerde hep kovulacakmış gibi davranır, sevilirken bile tuzak arar. Çünkü rahmet, insanın dünyaya düşerken altına serilen metafizik minder gibidir. O minder yoksa kişi yere sert çarpar. Sonra herkes onun "zor karakter" olduğunu söyler. Oysa mesele çoğu zaman karakter değil; ontolojik yaralanmadır.

Bu yüzden rahmeti varlığın dokusu olarak düşünmek, bize "yaşamın sertliği" hakkında da daha dürüst bir dil kazandırır. Rahmet varsa neden ölüm var, neden hastalık var, neden çürüme var diye soranlar olur. Sorunun hakkı vardır, ama aceleyle kurulmuş bir mantık taşır. Çünkü rahmet, ölümsüzlük demek değildir. Ontolojik rahmet, faniliği ortadan kaldırmaz; faniliğin içinde anlamlı yaşama alanı açar. Çiçeğin solacak olması, onun açmasının rahmet olmadığı anlamına gelmez. Yaşlı bedenin zayıflaması, ömrün baştan sona kıymetsiz olduğu anlamına gelmez. Tam tersine; geçicilik bazen rahmetin bir başka biçimidir, çünkü sınırlılık dikkati, şükür, hassasiyeti ve emanet bilincini doğurur. İnsan sonsuz zaman vehmiyle yaşadığında hoyratlaşır. Fânilik, varlığa karşı daha dikkatli olmanın çağrısıdır. Burada rahmet, hiç bitmeyen bir konfor değil; sınırlı ömür içinde kıymet üretebilme imkânıdır. Yani rahmet, yok oluşun imkânsızlığı değil; yok oluşun gölgesinde bile anlamlı kurulabilmesidir.

Tasavvuf ve hikmet geleneği bu noktada çok ince bir şey söyler: Varlık, her an yeniden bağışlanır. Bu ifade şiir gibi görünür ama sert bir ontolojik tez taşır. Hiçbir şey kendi gücüyle sürekli kalmaz. Her şey, adeta her an "yeniden varlıkta tutulur". İnsanın nefesi, kalbin atışı, sabahın doğması, mevsimin dönmesi, toprağın ürün vermesi; bunlar sıradan otomatiklikler değil, süreklileşmiş bağışlar gibi görülür. Modern zihin buna burun kıvrır; çünkü alışkanlık hakikatin üstünü örter. Oysa bir şeyin tekrarlanması, onun mucizevîliğini iptal etmez. Güneş her gün doğuyor diye ontolojik hayret tükenmez; tam tersine, düzenli olanın bizzat kendisi de rahmettir. Sürekli kaosa yaşanmaz. Düzen, tekrar, döngü, sabitlik; bunlar da varlığın insana verdiği emniyet paylarıdır. Demek ki rahmet sadece olağanüstü anlarda değil, sıradanlığın sadakatinde de görünür. Ekmek her gün aynı biçimde sofraya geliyor diye değersiz değildir; belki de tam tersine, hayatın kırılmadan sürmesini sağlayan ritmik rahmet budur.

Ontolojik rahmet fikri, insanın kendini kâinatın efendisi sanma küstahlığını da törpüler. Çünkü kişi her şeyin kendi performansı ile ayakta durduğunu zannetmeye meyyaldır. Modern özne kendini fazla ciddiye alır. Başardım der, yaptım der, kurdum der, kazandım der. Sanki doğduğu bedenini, içine doğduğu dilin, önceden kurulmuş toplumsal ağların, görünmeyen yardımların, tesadüf sanılan lütufların hiçbir payı yokmuş gibi davranır. Rahmet ontolojisi bu narsisizmi çatlatır. Der ki; sen kendi kendinin eseri değilsin. Sana taşınmış bir hayat verildi. Nefesini kendin icat etmedin. Kalbini kendin kurmadın. Toprağı, suyu, güneşi, dili, geçmiş, başkalarının emeğini miras aldın. Yani varlığın en temel düzeyinde borçlusun; ama bu borç aşağılayıcı değil, bilinç açıcı bir borç. İnsan bunu fark ettiğinde kibirden biraz kurtulur. Çünkü rahmet, sadece yukarıdan aşağıya inen bir lütuf değil; insanın kendi yetersizliğini dürüstçe kabul edebilmesinin de koşuludur.

Buradan şehir ve toplum ontolojisine de geçmek gerekir. Bir şehir düşün; sokaklarında yaşlı yürüyemiyor, çocuk nefes alamıyor, hayvan su bulamıyor, ağaç betonun arasında boğuluyor, yoksul utanç içinde görünmezleşiyor, herkes birbirini geçmeye çalışıyor. Böyle bir yerde yalnızca ahlâk sorunu yoktur; ontolojik daralma vardır. Şehir, varoluşu taşıyan bir mekân olmaktan çıkmış, insanı sıkı bir makineye dönmüştür. Rahmetli ontoloji, mekânı da başka türlü kurar. Gölgeyi ağacı, oturulacak taş, dinlenecek bankı, hastayı, çocuğu, engelli, kuşu, kediyi, yorgunu hesaba katar. Çünkü varlık sadece hızlı olanın hakkı değildir. Rahmetin ontolojik anlamı tam da burada kamusallaşır: dünya, sadece güçlülerin akacağı bir pist değil; zayıfların da tutunabileceği bir yurt olmalıdır. Eğer bir düzen kırılmalıysa, orada teknik başarı olsa bile ontolojik sefalet vardır. Beton yükselir ama dünya küçülür.

Epistemolojik düzlemlerle ontolojik düzlem burada birbirine bağlanır. İnsan varlığı nasıl biliyorsa ona öyle davranır. Eğer dünyayı cansız stok deposu gibi bilirse, rahmetli ilişki kuramaz. Eğer insanı ölçülebilir performans birimi gibi bilirse, şefkati zayıflık sanır. Eğer hayvanı salt protein kaynağı, toprağı spekülasyon alanı, zamanı verimlilik çizelgesi, yaşlıyı yük, çocuğu yatırım olarak bilirse; ontolojik rahmet yıkılır. Demek ki rahmet, önce bir varlık bilgisi ister. Varlığı yalnızca nesne olarak değil; kendine ait bir hakikati, iç düzeni, sessiz haysiyeti olan bir mevcudiyet olarak görmeyi gerektirir. Bu yüzden rahmetli insan sadece iyi niyetli insan değildir; varlığın inceliğini fark eden insandır. Kör iyilik çok işe yaramaz. Bazen en büyük kötülük, şeylerin ne olduğunu anlamadan onları "iyileştirmeye" kalkmaktır. Rahmet ontolojisi, müdahale öncesi tefekkür ister. Önce tanı, sonra dokun. Önce dinle, sonra düzenle. Önce varlığın sesini duy, sonra hüküm ver.

Sanat ve estetik de bu ontolojik damarı açar. Güzel bir şiir, iyi bir beste, sahici bir fotoğraf, taşına hakkı verilmiş bir mimari eser bize sadece haz vermez; varlığın yüzeyden ibaret olmadığını hatırlatır. Estetik tecrübe, çoğu zaman varlığın sert kabuğunu inceltir. İnsan bir ağacın gövdesine, bir yüzün çizgilerine, yağmurun sesine, eski taşın sabrına, yorgun bir ellerin hikâyesine başka türlü bakmaya başlar. Bu bakış rahmete yakındır; çünkü nesneyi tüketmez, seyri sömürüye dönüştürmez, gördüğünü kendi tahakkümüne yontmaz. Ontolojik rahmetin estetik boyutu burada parlar. Güzel olanı görmek, var olanın fazlasını fark etmektir. Bir şeyin sadece ne işe yaradığını değil, nasıl var olduğunu da sezebilmektir. Sanatın çoğu zaman insanı yumuşatması tesadüf değildir; çünkü estetik, varlığa yönelik rahmetli dikkat eğitimi olabilir. Rahmetsiz estetik de vardır elbette;

gösteri, pornografi, tüketim, manipülasyon biçiminde. Ama hakiki estetik, varlığın mahremiyetine saygı duyar.

İnsanın kendisiyle ilişkisi de ontolojik rahmetten nasibini alır. Kendine sadece proje, performans, başarı dosyası, toplumsal vitrin olarak bakan insan içten içe tükenir. Çünkü varlığını sadece sonuçlarla meşrulaştırmaya kalkar. Oysa insan bazen kırılır, bazen yavaşlar, bazen yönünü kaybeder, bazen susar, bazen üretmez, bazen sadece ayakta kalmaya çalışır. Rahmet ontolojisi burada da devreye girer. Kendine rahmet, laubalilik değil; kendini sadece verimlilik ölçütleriyle yargılamamaktır. İnsan kendi varlığına da yer açmalıdır. Sürekli kendini kamçılayan, her düşüşte kendini aşağılayan, her eksikte kendini suçlayan özne; modern dünyanın alkışladığı ama içten çökmüş tiptir. Rahmet burada ontolojik sabırdır. Kendini taşımayı bilmektir. Kendi kusurunu tanıırken kendi varlığını da bütünüyle iptal etmemektir. Çünkü insan kendine de bir mahlûk gibi davranmayı öğrenmelidir; makine gibi değil.

Son tahlilde rahmeti varlığın dokusu olarak düşünmek, bize şu sert ama diriltici hakikati gösterir: Bu dünya yalnızca güç oyunlarından ibaret değildir. Evet, şiddet vardır, ölüm vardır, çürüme vardır, haksızlık vardır; ama hayatın sürmesini mümkün kılan görünür görünmez koruyucu ağlar da vardır. Ana rahminden toprağın koynuna, suyun dolaşımından bedeninin tamirine, sevginin sığınacağından şehrin misafirperverliğine kadar varlık, sadece çatışmayla değil, taşınma ve korunma biçimleriyle de örülüdür. Rahmet işte bu taşıyıcı ağın adıdır. O olmasa hayat yalnızca mekanik bir çarpışma cehennemine dönerdi. İnsan bunu fark ettiğinde hem kibirden çekilir hem hoyratlıktan utanır. Çünkü kendisinin de taşınmış bir varlık olduğunu anlar. Varlığın kendisi bize kaba bir savaş emri vermiyor; daha derinde, dikkatli olanın duyabileceği bir şey söylüyor: yaşat, çünkü sen de yaşatılarak buradasın. Ontolojik rahmetin özü budur. Dünya, üstüne basa basa geçilecek bir maden sahası değil; kendisine emanetle dokunulması gereken canlı bir dokudur.

11

Filozof Kirpi: "Varlık, yalnızca ayakta kalanın değil; ayakta tutulana saygı duyanın anlayabileceği kadar derindir."

AHLÂKÎ ÇERÇEVE; RAHMET BİR ERDEM MİDİR, BİR SORUMLULUK MU?

Ahlâk meselesi konuşulurken insanlar çoğu zaman iki kolay kaçışa sığınır. Birincisi, iyiliği yalnızca kişisel duygu meselesi sanmaktır. İkincisi, ahlâkı sadece kural listesine indirgemektir. İlki insanı gevşek bir duygusallığa, ikincisi ise taşlaşmış bir formalizme götürür. "Rahmet" kavramı tam burada bu iki kaçışı da bozar. Çünkü rahmet, sadece içi yumuşak insanların taşıdığı hoş bir huy değildir; ama sadece hukukî ya da dinî mecburiyetlerden ibaret bir davranış şeması da değildir. Rahmet hem kalbin terbiyesiyle ilgilidir hem de eylemin yönüyle. Yani soru hakikaten ciddidir: Rahmet bir erdem midir, yoksa bir sorumluluk mu? Daha açık soralım: İnsan rahmetli davranırsa bu onun karakter güzelliği mi sayılmalıdır; yoksa zaten yapmak zorunda olduğu asgarî insanlık görevi mi? Cevap can sıkıcı derecede nettir: rahmet, yalnızca seçkin ruhların süsü değildir; insan olmanın omurgasına ait bir yükümlülüktür. Erdem boyutu vardır, evet; ama sadece erdem diye bırakılırsa, isteyen yapacağı istemeyenin yapmadığı bir lüks hâline gelir. O zaman zalim için de kolay mazeret üretilir: "Karakteri sert." Yok öyle yağma. Rahmet, karakter güzelliği olmanın ötesinde, gücü olanın sınırını bilme sorumluluğudur.

Önce şu ayrımı yapmak gerekir: Ahlâkta bazı şeyler kahramanlık ister, bazı şeyler ise sadece insan kalmayı. Rahmet çoğu zaman ikinci gruba girer. Aç olanı tok etmek, düşeni kaldırmak, hastayı aşağılamamak, çocuğu korkutarak değil izah ederek terbiye etmek, yaşlıyı yük gibi görmemek, yas tutanın acısını göstermeye çevirmemek; bunlar göğe çıkarılacak olağanüstü meziyetler değil, asgarî medeniyet ölçüleridir. Ama işin trajedisi şudur: İnsanlık standardı düşünce, asgarî olan bile kahramanlık gibi alkışlanmaya başlar. Bugün bir babanın çocuğuna bağırması, bir doktorun hastasına insan gibi davranması, bir memurun vatandaşı

ezmemesi, bir öğretmenin öğrenciyi utandırmaması "ne iyi insan" diye överek anlatılıyor. Oysa bunlar zaten zorunlu ahlâkî eşiklerdir. Rahmeti yalnızca "ne kadar tatlı bir erdem" diye anlatmak, bazen onun zorunluluk boyutunu perdeleyebilir. Çünkü rahmetin yokluğu sadece kaba bir eksiklik değildir; çoğu zaman doğrudan doğruya ahlâkî suçun kapısını açar.

Bununla birlikte rahmeti sadece görev diliyle anlatmak da yetmez. Çünkü sırf görev duygusuyla yapılan şey, insanı bazen mekanik bir doğruluğa götürür. Birine yardım edersin ama yüzüne tiksinti koyarsın. Bir yoksula destek verirsin ama ona borçluymuş gibi davranırsın. Bir öğrenciyi dinlersin ama onu küçük görürsün. Şeklen görev yapılmış olur, ama rahmet ortaya çıkmaz. Demek ki rahmette hem normatif bir zorunluluk hem de içsel bir kıvam vardır. İşte erdem tam burada devreye girer. Erdem, insanın doğru olanı yalnızca mecbur kaldığı için değil, doğruyu sevdiği için yapabilmesidir. Rahmet erdemdir; çünkü insanın bakışını dönüştürür. Başkasının acısını sadece bilgi olarak değil, ortak kırılmanın çağrısı olarak görmesini sağlar. Ama rahmet aynı zamanda sorumluluktur; çünkü bu bakış dönüşmediğinde bile insanın gücünü sınırlamak zorunludur. Yani kalbi katı olan birinin bile hukuken ve ahlâken zulmetme hakkı yoktur. İçten rahmetli değilsen bari elini, dilini, iktidarını dizginle.

Ahlâkın temel meselesi güçtür. Kimin kime ne yapabildiği, neyi yapmaktan kaçındığı, hangi sınırı kendine yasakladığı. Rahmet tam da bu güç ilişkilerinin vicdanıdır. Güç sahibi olanın her istediğini yapmaması, yapabileceği kötülükten geri durması, haklı olsa bile ezici olmaması, üstün olsa bile aşağılamaması, cezalandırabilecek konumdayken ıslah ihtimalini gözetmesi. İşte rahmetin sorumluluk boyutu burada belirir. Çünkü ahlâk, sadece "iyi hissetmek" değildir; iktidarın terbiyesidir. Anne babada çocuk karşısında, öğretmende öğrenci karşısında, doktorda hasta karşısında, devlette vatandaş karşısında, çoğunlukta azınlık karşısında, bilgili olanda bilgisiz karşısında, güçlü bedende hasta beden karşısında rahmet ihtiyacı vardır. Rahmet, eşitler arasında güzel bir incelik olabilir; ama asıl sınavı asimetrik ilişkilerde verir. Çünkü insan, en kolay kendinden zayıf olana hoyratlaşır. O yüzden rahmet, güç kullanan herkesin boynuna geçirilmiş ahlâkî dizgindir.

Burada adalet ile rahmet arasındaki ilişkiyi de iyi kurmak gerekir. Zihni tembel olanlar bu ikisini birbirine düşman gibi kurar. Sanki adalet sertliktir, rahmet yumuşaklık; biri olursa öteki bozulur. Oysa hakikat bundan daha derindir. Adalet ölçüyü kurar, rahmet ölçünün insanı ezici bir tekniğe dönüşmesini engeller. Adalet hak sahibini gözetir, rahmet bağlamı ve kırılma anı unutturmamaya çalışır. Adalet sınır çizer, rahmet o sınırın taşlaşmasını önler. Mesela bir çocuk hata yaptı diye onu utandırmak adalet değildir; öfkenin eğitime kılık değiştirmesidir. Bir suçluyu insandan saymamak adalet değildir; intikam dürtüsünün meşrulaştırılmasıdır. Bir yoksulu "hak etmedi" diye bütün yüküyle kaderine bırakmak adalet değildir; sistemsel körlüğün ahlâk maskesidir. Rahmet burada adaleti iptal etmez; onun insanî derinliğini korur. Rahmetsiz adalet, muhasebe olur. Adaletsiz rahmet ise laubalilik olur. Medeniyet ikisinin dengesini kurabildiği kadar vardır.

Rahmetin erdem mi yoksa sorumluluk mu olduğu sorusu, niyet ile fiil arasındaki farkı da açığa çıkarır. Bir insan gerçekten içinden gelerek rahmetli davranabilir; bu kıymetlidir. Ama sadece içinden gelene göre yaşamak, ahlâkî keyifleştirir. Bugün birçok insan "ben öyle hissetmedim" diyerek sorumluluktan kaçıyor. Sanki empati duymadıysa yükümlülüğü de yokmuş gibi. Hayır. Ahlâk, sadece duygunun mevcudiyetine bağlanamaz. Her zaman içimizden iyi olan çıkmaz. Kimi gün yorgun oluruz, kimi gün öfkeli, kimi gün daralmış, kimi gün kibirli. İşte tam da bu yüzden sorumluluk fikrine ihtiyaç vardır. Rahmet bazen içten taşan bir incelik değil, nefsin boğazından çekip çıkarılmış bir disiplin olabilir. Canın istemez ama hakaret etmezsin. Öfkelisin ama ezmezsin. Sıkılmışsındır ama dinlersin. Çünkü biliyorsundur ki karşıdaki insanın onuru senin ruh hâlinde daha büyük bir şeydir. İşte bu, rahmetin görev boyutudur. Ahlâk biraz da nefsin hevesine "dur bakalım" deme sanatıdır.

Yine de sadece disiplin yetmez. Çünkü rahmet, teknik bir fren olmanın ötesinde, insanın varlığı ve başkasına bakışındaki dönüşümle tamamlanır. Bu yüzden kadim erdem etiği bize hâlâ önemli şeyler söyler. Erdem, tekrarlanan doğru davranışların zamanla karaktere sinmesi demektir. Rahmet de böyle bir şeydir. Başlangıçta zorlanarak kendini tutarsın; sonra zamanla hoyratlık sana yakışksız görünmeye başlar. İlk başta öfkeni yutarsın; sonra başkasının onurunu korumak iç reflexin olur. Önce çocuğa bağırmanın için uğraşsın; sonra onun ruhunu kırmanın ne kadar ağır bir şey olduğunu sezgisel olarak bilmeye başlarsın. Demek ki rahmet, alışkanlık kazandıkça erdemleşir. Ama bunun için önce insanın kendi iç barbarlığıyla yüzleşmesi gerekir. Herkes kendini iyi sanıyor; oysa çoğu insan sadece fırsat bulamadığı için masum. Güç eline geçtiğinde ne yaptığına bak, orada karakter görünür.

Rahmetin ahlâkî çerçevesi, duygusal gevşekliği de reddetmelidir. Çünkü halk arasında sık yapılan bir hata vardır: rahmetli olmak ile omurgasız olmayı karıştırmak. Her affediş rahmet değildir. Her geri çekiliş erdem değildir. Her yumuşak ton ahlâkî değildir. Bazen zalime sınır koymak, mazlumu korumak için sert olmak gerekir. Çocuğu her isteğinde serbest bırakmak rahmet değil, pedagojik ihmal olabilir. Suistimal edene dur dememek, iyi kalplilik değil, kötülüğe ortaklık olabilir. Demek ki rahmet, ilkesizlik değildir. Hatta kimi zaman rahmet, sınır koyma cesaretidir. Çünkü gerçek rahmet yalnızca acı çekenin değil, gelecekte acı çekebilecek olanı da hesaba katar. Bir insanın hoyratlığını sürekli mazur görmek, onun daha büyük kötülükler üretmesine zemin hazırlayabilir. O yüzden rahmet, ahmak saflık değildir. Gözünü açar, bağlamı görür, güç dengelerini okur ve iyiliği uzun vadeli düşünür.

Bu mesele ailede çok çarpıcı görünür. Bir ebeveyn kendini "ben sert severim" diye savunur. Çocuğa bağırır, utandırır, aşağılar, korkutur; sonra da bunu terbiye diye pazarlar. Kusura bakmasın kimse; bu çoğu zaman pedagojik kabalıktır. Rahmet, çocuğu hiç zorlamamak değildir; ama onu kırmadan sınır koyabilmektir. Çünkü çocuk anne babanın mülkü değildir; emanetidir. Emanete hoyrat davranan, sonra "senin iyiliğin için yaptım" diyorsa, kendi öfkesini eğitim diye makyajlıyordu. Benzer şekilde öğretmen de öğrencinin ruhunu test kağıdı gibi buruşturamaz. Doktor hastanın korkusunu küçümseyemez. Din dili kullanan biri insanları utanç bataklığına saplayıp bunu irşad diye sunamaz. Rahmet burada yalnızca erdemli tavır değil; meslek etiğinin zorunlu şartıdır. İnsanla çalışan herkes, rahmet yükümlülüğü taşır. Çünkü bilgi ya da otorite, rahmetsizlik hakkı vermez; tam tersine daha ağır sorumluluk yükler.

Kamusal alanda da durum farklı değildir. Devletin gücü, hukukun dili, medyanın etkisi, çoğunluğun sosyal baskısı; bunların hepsi rahmetle sinanmalıdır. Rahmet burada bireysel nezaket seviyesini aşar, kurumsal bir ilkeye dönüşür. Bir yargı sistemi sadece cezalandırmayı düşünüyorsa ama ıslahı, insan onurunu ve koşulları hiç görmüyorsa, o sistem rahmetsizdir. Bir bürokrasi vatandaşı potansiyel suçlu gibi görüyorsa, rahmet eksiktir. Bir medya acıyı reytinge çeviriyorsa, rahmet yoktur. Bir siyaset dili rakibini insanlıktan çıkararak konuşuyorsa, burada ahlâk çoktan iflâs etmiştir. Rahmetin sorumluluk boyutu tam da burada siyasî bir ufka taşınır: güçlü kurumlar, kırılğan insanı ezmeyecek şekilde kurulmalıdır. Çünkü bireyin iç merhametine güvenmek yetmez; rahmeti yapısal ilke hâline getirmeyen toplumlar, iyi insanların tükenmesine ve kötü insanların sistem kurmasına yol açar.

Rahmetin ahlâkî kıymeti, yalnızca başkasına değil insanın kendisine dönük tutumunda da ortaya çıkar. Kendine karşı acımasızlıkla disiplin arasındaki farkı bilmeyen insan, sonunda başkasına da acımasız olur. Sürekli kendini ezen, her hatasında kendini çarmıha geren, başarı dışındaki varoluş hâllerini değersiz gören kişi, görünürde güçlü olabilir ama içten sertleşir. Sonra bu sertliği normal sanır. Kendine rahmet göstermeyi bilmeyen, başkasına da çoğu zaman performans mantığıyla yaklaşır. Elbette kendine rahmet, şımarıklık değildir. Sürekli kendini affetmek, her kusuru mazur görmek, her tembelliği "kendimi seviyorum" diye meşrulaştırmak ahlâk değildir. Ama insanın düşüşünü onarıcı bir dille ele alabilmesi, kendi yarasını inkâr etmeden taşıyabilmesi, suçluluk ile öz yıkım arasındaki çizgiyi ayırt etmesi de rahmetin ahlâkî ufku dahildir. Çünkü rahmet yalnızca dışarıya verilen bir ikram değil; insan ruhunun kendine kurduğu adil iklimdir.

Burada bir başka kritik nokta var: Rahmet, sadece mağdura yakınlık değil, failin sınırlandırılmasıdır. Ahlâkî tartışmalarda bazen bütün odak mağdurun acısına kayar, failin nasıl dönüştürüleceği ya da dizginleneceği arka planda kalır. Oysa rahmetli ahlâk hem yaralıyı korur hem yaralayanın yıkıcı kudretini sınırlar. Çünkü gerçek koruma, yalnızca pansuman yapmak değil, yaralanmayı üreten düzeni durdurmadır. Bir iş yerinde çalışanlar sürekli eziliyorsa, onlara "sabır" telkin etmek rahmet değildir; sömürü düzenine müdahale etmektir mesele. Bir çocuk ailede korkuyla büyüyorsa, sadece çocuğa şefkat göstermek yetmez; korku üreten otoriteyi de terbiye etmek gerekir. Demek ki rahmet, sadece bireysel yumuşaklık değil, kötülüğün akışını kesme iradesidir. Bu irade olmadan rahmet duygusal dekor olarak kalır.

İslâm ahlâkı, Aristotelesçi erdem etiği, tasavvufî nefis terbiyesi ve modern insan hakları düşüncesi; bunların hepsi farklı diller kullansa da bir noktada kesişebilir: insanın kırılabilirliği karşısında güç kendini sınırlamalıdır. İşte rahmetin erdem ve sorumluluk ikiliği burada düğümlenir. Erdem boyutu, insanın bu sınırlamayı içselleştirmesini sağlar. Sorumluluk boyutu ise bunu kişisel keyfe bırakmaz. Yani ideal olan, insanın rahmetli biri olmasıdır; ama asgarî olan, rahmetsizlik üretmemesidir. İlkini eğitim, terbiye, örneklik, vicdan ve tefekkürle güçlendirirsin. İkincisini hukuk, toplumsal norm, kurum ve denetimle güvenceye alırsın. Bir toplum sadece erdem beklentisiyle ayakta kalmaz; çünkü herkes olgun değil. Sadece zorunluluklarla da yaşayamaz; çünkü o zaman ahlâk ruhtan çekilir. O yüzden rahmetin tam ahlâkî çerçevesi, kalp ile yasa, vicdan ile sınır, niyet ile yükümlülük arasında kurulan o zor ama asil dengedir.

Sonuç olarak, "rahmet bir erdem midir, bir sorumluluk mu?" sorusuna tek taraflı cevap vermek meseleyi küçültür. Rahmet erdemdir; çünkü insanı inceltir, bakışı dönüştürür, başkasının acısına karşı uyanık ve zarif kılar. Rahmet sorumluluktur; çünkü özellikle güç sahibi olan için kaçınılmaz bir sınır bilgisidir. Rahmeti sadece erdem diye anlatırsan, onu seçkin karakterlerin süsü yaparsın. Sadece sorumluluk diye anlatırsan, onu mekanik göreve indirgersin. Hakikat ikisinin birleşimindedir. Rahmet, insanın kalbinde kök salması gereken bir huydur; ama aynı zamanda dünyada herkese borçlu olduğu bir ahlâkî ödevdir. Bir başka deyişle; rahmetli olmak güzel bir meziyet değil, insan kalabilmenin asgarî şartıdır. Geri kalanı teferruat.

Filozof Kirpi: "Rahmet, iyi insanların fazladan yaptığı bir incelik değil; gücü elinde tutanın yapmaması gereken kötülüğe çektiği frendir."

GÜNDELİK HAYATTA RAHMET; SOFRADA, SOKAKTA, AİLEDE, KOMŞULUKTA

Rahmet üzerine konuşmak kolaydır; asıl mesele onu gündelik hayatın tozuna, buharına, telaşına, yorgunluğuna, geçim derdine, aile içi gerilimine, sokak kalabalığına ve sofrasızlığa indirebilmektir. Çünkü insan büyük kavramları sever ama küçük davranışlarda sınıfta kalır. Dili kocaman olur; eli cimri, sabrı kısa, bakışı sert, üslûbu yaralayıcı kalır. O yüzden rahmetin gerçek sınavı kürsüde değil, mutfakta verilir; kitapta değil, kapı önünde verilir; büyük nutukta değil, yaşlı bir insanın lafını yarıda kesip kesmediğinde verilir. Bir toplumun gerçekten rahmetli olup olmadığını anlamak için onun sloganlarına değil, sofrasına bakacaksın; sokağına bakacaksın; ev içindeki ses tonuna bakacaksın; komşusunun kapısına nasıl dayandığına bakacaksın. Çünkü rahmet, soyut ve steril bir ahlâk vitrini değil; gündelik hayatın sinir sistemi gibidir. Orada varsa hayat biraz taşınır; yoksa en dindar, en kültürlü, en modern görünen hayat bile içten içe çürümeye başlar.

Sofra, rahmetin ilk büyük mekteplerinden biridir. Sofra sadece yemek yenilen yer değildir; hiyerarşinin, paylaşmanın, sabrın, ikramın, ölçünün ve görünmeyen insanlık terbiyesinin kurulduğu küçük bir evrenidir. Bir sofrada kim önce lokmaya uzanıyor, kim kimin tabağını gözetiyor, kim en güzel parçayı kendine ayırıyor, kim yavaş yiyeni küçümsüyor, kim yemeği yapanın emeğini fark ediyor, kim sessizce eksik olana pay çıkarıyor; bunların hepsi ahlâkî göstergedir. Rahmetli sofrasız, yalnızca bol yemekli sofrasız değildir. Az olur ama

pay edilir; biri mahcup olmasın diye dikkat edilir; çocuk konuşunca azar değil kulak verilir; yaşlı yavaş yavaş beklenir; misafir geldiğinde "ne vardı ki" denmez, eldeki utanmadan ama gösterişe kaçmadan sunulur. Sofra, insanın ne kadar rahmetli olduğunu ele verir çünkü açlık bencil bir şeydir; insan lokma karşısında gerçek karakterini kolay saklayamaz. Tokken cömertlik kolaydır, son parça börekte insanın vicdanı görünür.

Anadolu kültüründe "sofranın bereketi" diye bir söz vardır; bu laf sadece mistik bir temenni değildir. Bereket çoğu zaman rahmetin gündelik karşılığıdır. Aynı yemekten doyum çıkması, aynı mekânda huzur doğması, aynı çorbanın herkese yetmesi; bunlar sadece ekonomik hesap değil, ilişki ahlâkıdır. Evde yemek var ama herkes diken üstünde oturuyorsa, orada karın doyar ama ruh aç kalır. Buna karşılık darlık içinde bile birbirine yer açan sofralar vardır; insan orada yalnızca ekmek değil, emniyet de yer. Rahmet tam budur. Bir çocuğun tabağına bakıp "yemiyorsan kalk" diye çıkışmakla, onun iştahını, ruh hâlini, çekingenliğini anlamaya çalışmak arasında büyük fark vardır. Bir eşin diğerine yemek soğudu diye öfke kusmasıyla, yorgunluğu fark edip "otur, ben hallederim" demesi arasında medeniyet farkı vardır. Rahmet bazen çok büyük işler istemez; bazen bir tas çorbanın sunulmuş tarzında bütün bir ahlâk görünür.

Sokak ise rahmetin en sert imtihan alanıdır. Çünkü evde herkes az çok rol yapabilir; sokakta insanın gerçek toplumsal kalibresi görünür. Yolda yavaş yürüyen yaşlıya sabır gösteriyor musun? Çöpü yere atıp arkana bakmadan gidiyor musun? Kedinin, köpeğin, kuşun, ağacın bu şehirde senin kadar yaşama hakkı olduğunu hissediyor musun? Kalabalıkta düşene dönüp bakıyor musun, yoksa telefonuna gömülüp devam mı ediyorsun? Rahmet, sokakta yalnızca dilencinin eline para sıkıştırmak değildir; asıl mesele bu dünyanın sadece senin akışına göre kurulmadığını kabul etmektir. Modern şehir insanı kendini merkeze koyduğu için rahmet yoksullaşıyor. Herkes acele içinde, herkes yetişme derdinde, herkes kendi performansının putuna secde ediyor. Bu yüzden yaşlı, çocuk, engelli, hasta, yoksul, hayvan, ağaç; kısacası kırılgan olan herkes bu akışın içinde yük gibi görülmeye başlıyor. Oysa rahmetli şehir, en zayıfın bile nefes alabileceği şehir demektir. Bir medeniyet kendini AVM yüksekliğiyle değil, kaldırım alçaklığıyla ölçmelidir.

Sokakta rahmet, bakış terbiyesiyle de ilgilidir. İnsan bazen eliyle değil gözüyle yaralar. Farklı görüneneye dik dik bakmak, yoksulu küçümsemek, başkasının düşüşünü seyirlik hâle getirmek, mahalle dedikodusunu insan haysiyetinin üstüne çıkarmak; bunların hepsi rahmetsizliktir. Gündelik hayatın en sinsi kötülüklerinden biri budur zaten: insan doğrudan tokat atmaz ama bakışıyla, yüz ifadesiyle, küçümseyen sessizliğiyle karşıdakini budar. Bir çocuğun eski ayakkabısına gülmek, bir kadının yorgun hâlini dedikodu malzemesi yapmak, yaşlı bir adamın dalgınlığını alay konusu etmek; bunlar küçük görünür ama ruhu çürütür. Rahmetli insan, sadece açık zulümden uzak duran değil; küçük aşağılama zevklerinden de vazgeçen insandır. Çünkü bazen insan, başkasının zayıf anında kendini iri hissetmek ister. Rahmet tam da bu bayağı hazza "hayır" deme terbiyesidir.

Aile içinde rahmet, duygusal konfor değil; birlikte yaşamanın ağır edebidir. Herkes dışarıda medeni görünür, asıl marifet evde medeni kalmaktır. Çünkü aile, insanın maskesini en hızlı düşüren yerdir. Orada yorgunluk vardır, hesap vardır, kırgınlık vardır, birikmiş öfke vardır, ekonomik darlık vardır, eski yaralar vardır. Rahmet tam bu yüzden burada kolay değil; ama burada yoksa başka yerdeki bütün gösterişli iyilikler biraz sahte kalır. Bir ailede rahmet, sadece "seviyorum" demek değildir. Ses tonuna dikkat etmektir; küçümseyici lakap takmamaktır; herkesin hatasını mahkeme zaptı gibi yüzüne vurmamaktır; yaşlı anne babayı evin köşesine atılmış eşya gibi görmemektir; çocukların duygularını "şımarıklık" diye ezmemektir; eşin yorgunluğunu görünmez saymamaktır. Aile içinde rahmet, birbirini sürekli denetleyen değil, birbirinin yükünü hafifletmeye çalışan bir iklim kurmaktır. Bunun olmadığı evde çok eşya olur ama yuva olmaz.

Özellikle dil meselesi burada çok önemlidir. Rahmetin gündelik hayattaki ilk bedeni dildir. İnsan bazen ekmek verir ama cümlesiyle onu zehir eder. Bazen bir iyilik yapar ama sözüyle karşıdakinin onurunu yerle bir eder. Ailede de böyledir. "Sen zaten böylesin", "senden adam olmaz", "senin yüzünden", "annen gibi", "baban gibi", "sus, sen anlamazsın" gibi cümleler ev içi şiddetin sıradanlaşmış biçimleridir. Tokat kadar görünür

olmaz ama yıllarca içeride kalır. Rahmetli ev, bağırmayan ev değildir sadece; aynı zamanda insanın onurunun sürekli lime lime edilmediği evdir. Bir baba çocuğunu susturmak yerine dinlemeyi öğreniyorsa, bir anne çocuğunun korkusunu küçümsemiyorsa, eşler birbirine mahkeme diliyle değil insan diliyle konuşuyorsa, o evde rahmetin izi vardır. Çünkü rahmet, sevginin yumuşak süsü değil; sözün haysiyet terbiyesidir.

Çocuklarla ilişki, gündelik rahmetin belki de en çıplak alanıdır. Çocuk, güçlü olanın ahlâkını aynaya çevirir. Sabırsız mısın, orada ortaya çıkar. Kibirli misin, orada ortaya çıkar. Kontrol manyağı mısın, orada ortaya çıkar. Çocukla kurulan ilişki, yetişkinin ne kadar rahmetli olduğunu bütün makyajlardan arındırır. Çocuğun sorusunu küçümsemek, ağlamasını hemen susturmak istemek, hata yaptığında onu utandırmak, merakını tehlike görmek, bedenini ve ruhunu sürekli denetim nesnesi gibi görmek; bunlar pedagojik rahmetsizliklerdir. Oysa rahmetli ebeveynlik, çocuğu serbest bırakmak değil; onun kırılğan onurunu koruyarak sınır koyabilmektir. Bir çocuğun düşmesine kızmak yerine onun neden korktuğunu anlamaya çalışmak; öfkesini "terbiyesizlik" diye ezmek yerine dil kurmayı öğretmek; yorgunken bile ona tümünden duvar olmamak. Bunlar büyük teoriler değil, küçük ama hayat boyu iz bırakan şeylerdir. Rahmet görmüş çocuk çoğu zaman dünyaya düşman değil, dikkatli ama açık bir varlık olur.

Yaşlılarla ilişki de bir toplumun rahmet düzeyini ele verir. Bugün hız kültürü yaşlıyı görünmezleştirdi. Yavaş konuşuyor diye sabırsızlanılıyor, aynı şeyi tekrar ediyor diye küçümseniyor, beden zayıfladı diye değersizleşmiş sanılıyor. Oysa yaşlılık, insanın varoluşunun en kırılğan ama en öğretici eşiklerinden biridir. Rahmet burada, yaşlıyı sadece bakım nesnesi olarak görmemektir. Onun hikâyesine yer açmaktır, yavaşlığına tahammül etmektir, tekrarına sabır göstermektir, unutkanlığını alay malzemesi yapmamaktır. Bir yaşlının anlatisına kulak vermek, bazen yalnızca nezaket değil, ontolojik bir vefa biçimidir; çünkü insan yaşlanmış bedende kendi geleceğinin provâsını görür. Yaşlıyı hor gören, aslında kendi faniliğine küfrediyordur. Komik olan şu: gençlik kibri hep sonsuzmuş gibi davranır; sonra zaman en acımasız hocaya dönüşür. Rahmetli toplum, yaşlıyı yük değil hafıza bilir.

Komşuluk ise modern dünyanın en fazla aşındırdığı rahmet alanlarından biridir. Eskiden komşuluk zaten çok idealdi masalı anlatmaya gerek yok; her devirde dedikodu, kıskançlık, sınır ihlâli vardı. Ama yine de komşuluk, insanın toplumsal yalnızlığa tümünden gömülmemesini sağlayan bir ara halka idi. Şimdi apartmanda yan dairede kimin yaşadığını bilmeyen, bilmek de istemeyen, sadece gürültü olunca hatırlayan bir hayat biçimi yayıldı. Bu, yalnızca bireysel tercih değil; rahmetin kamusal çekilişidir. Çünkü komşuluk, insanın "ben tek başıma bir ada değilim" bilincidir. Kapıya bir tabak yemek bırakmak, hasta olana ilaç sormak, ölüm evine sessizce destek olmak, yeni taşınana yön göstermek, çocukların gürültüsünü nefretle değil ölçüyle karşılamak, ihtiyaç anında kapıyı çevirmemek; bunlar komşuluğun rahmetli biçimleridir. Elbette komşuluk, özel hayatı işgal etmek değildir. Rahmetli komşuluk, meraklı polislik değil; gerektiğinde var olabilme terbiyesidir.

Burada bir incelik var: Rahmet, gündelik hayatta gösteri sevmez. En rahmetli hareketler çoğu zaman sessiz yapılırlar. Yoksulun kapısına yardım bırakıp zil çalmadan gitmek, taziye evinde uzun uzun konuşmak yerine mutfakta bulaşığa girmek, hasta arkadaşına "bir şeye ihtiyacın olursa ara" demek yerine doğrudan somut iş yükü almak; bunlar sözden çok fiilin rahmetidir. Gündelik hayatın ikiye bölünmüşlüğü ise tam tersine gösterişi sever. Kamera açılınca yardım dağıtan, sosyal medyada iyilik sergileyen, ama evinde karısını küçümseyen, çocuğunu ezen, komşusuna surat asan insanlar bu çağın tuhaf tipleridir. Rahmet, kamusal performans malzemesi olunca ruhunu kaybeder. Çünkü rahmet, öncelikle karşıdakinin onurunu korumayı gerektirir. İyiliği bile rencide ederek yapmak, rahmet değil güç gösterisidir.

Hayvanlarla ve doğayla ilişki de gündelik rahmetin vazgeçilmez parçasıdır. Sokakta bir kaba su bırakmak, ağacı sadece gölge işleviyle değil canlılığıyla görmek, kediyi tekmelememek yetmez; onun da bu dünya üzerinde bir hakkı olduğunu sezmek gerekir. Rahmet burada "aman ne tatlı" romantizmine de

indirgenmemeli. Doğaya, hayvana, kuşa, toprağa karşı rahmet, insan merkezci küstahlığın sınırlanmasıdır. Bahçeyi betonla doldurup sonra duvara kuş resmi çizmekle rahmet olmuyor. Hayvanı seviyorum deyip işine gelmeyince taş atmakla da olmuyor. Gündelik hayatta rahmet, canlı olanın yalnızca bize hizmet için var olmadığını kabul etme ahlâkıdır. Bu kabul yoksa sokak da ev de şehir de gittikçe mekanikleşir. Sonra insanlar neden bu kadar huzursuz olduklarını anlayamaz. Çok basit: çünkü her şeyi nesneleştiren hayat, en son insanı da nesneye çevirir.

Gündelik hayatta rahmetin belki de en zor tarafı, yorgunken de insan kalabilmektir. İnsan dinçken kibardır; asıl mesele daralmışken ne yaptığıdır. Trafikte, kuyrukta, hastane koridorunda, geçim sıkıntısında, uykusuzlukta, yas sırasında, aile içi gerilimde; rahmet tam oralarda sınanır. Bu, kusursuzluk talebi değildir. İnsan elbette öfkelenir, bunalır, kırılır, bazen taşar. Ama rahmetli insan ile rahmetsiz insan arasındaki fark şudur: biri taşsa bile toparlanmaya, özür dilemeye, onarmaya çalışır; öteki hoyratlığını karakter diye kutsar. Gündelik rahmet biraz da tamir kültürüdür. "Kırdım ama düzeltiyim", "sert konuştum ama telâfi edeyim", "görmedim ama şimdi fark ettim" diyebilmek. Çünkü hiçbir ev, hiçbir sokak, hiçbir komşuluk, hiçbir sofraya çatışmasız değildir. Mesele çatışmasızlık değil; çatışmayı insan onurunu çiğnemenin taşıyabilmektir. Rahmet, kusursuz insanlar yaratmaz; ama kusurdan sonra tamir kapısını kapatmayan bir ahlâk üretir.

Sonunda şunu açıkça söylemek gerekir: Bir toplumun rahmet seviyesi, anayasasından önce mutfağında, kaldırımında, apartman boşluğunda, yaşlısına bakışında, çocuğuna seslenişinde, komşusunun yasına eşlik edişinde belli olur. Gündelik hayat rahmetsizleştiğinde din kuru ritüele, ahlâk kuru nasihate, siyaset kuru gösteriye dönüşür. Çünkü büyük yapılar küçük davranışlardan beslenir. Sofrada rahmet yoksa meydanda adalet de uzun ömürlü olmaz. Sokakta rahmet yoksa kanunda insanlık da eksik kalır. Ailede rahmet yoksa çocuk yarın ya zalimleşir ya da hayata güvensiz büyür. Komşulukta rahmet yoksa şehir kalabalık olur ama toplum olmaz. Demek ki rahmet, gündelik hayatın görünmez omurgasıdır. Kimse destan yazmak zorunda değil; ama herkes kapısını, sofrasını, ses tonunu, kaldırımını, bakışını biraz daha insanileştirmek zorunda. Medeniyet dediğin şey bazen büyük saraylarda değil, komşunun kapısına sessiz bırakılmış bir tas çorbada saklıdır.

Filozof Kirpi: "Rahmet, insanın dünyayı değiştirmeden önce evdeki ses tonunu, sokaktaki adımını ve sofradaki elini terbiye etmesidir."

PEDAGOJİK BOYUT; TERBİYEDE RAHMET, OTORİTEDE ŞEFKAT, ÖĞRETİMDE HAYSİYET

Pedagoji denildiğinde birçok insanın aklına hâlâ disiplin gelir; sıra, sessizlik, itaat, söz dinleme, hata yapmama, büyüğün dediğini sorgulamadan kabul etme. Bu anlayışın kökü derindir ve yalnızca okuldan gelmez; aileden, mahalleden, din dilinden, devlet terbiyesinden, askerî mantıktan ve toplumsal hiyerarşi alışkanlığından beslenir. O yüzden eğitim çoğu zaman insan yetiştirme değil, insanı hizaya sokma tekniğine dönüşür. Çocuk öğrenen bir özne olarak değil, biçim verilecek ham madde olarak görülür. Öğrenci soru soran bir varlık olarak değil, cevap ezberleyen bir kap gibi ele alınır. İşte tam burada "rahmet" pedagojik bir devrim kavramı hâline gelir. Çünkü terbiyede rahmet, gevşeklik değil; insanı kırmadan inşa etme sanatıdır. Otoritede şefkat, otoritesizlik değil; gücün haysiyeti koruyacak biçimde kullanılmasıdır. Öğretimde haysiyet ise bilgi vermenin ötesinde, öğrenenin insanlık payını ezmeden ona yol açmaktır. Bu yüzden pedagojik boyutta rahmet, sadece sevimli bir tutum değil; eğitim felsefesinin merkezine yerleştirilmesi gereken kurucu ilkedir. Çocuk başını indirmesin; sorusunu kaldırsın. Dînî ders hafızayı ezber deposuna çevirmesin; ahlâkı muhasebeye açsın. Seküler ders törensel başarı üretmesin; muhakeme ve vicdan üretsın. Mesele tam da budur.

Önce terbiyenin ne olmadığıyla başlayalım. Terbiye, korkutmak değildir. Aşağılamak değildir. Sürekli denetlemek değildir. Hata karşısında insanı utançla felç etmek değildir. Çocuğun, öğrencinin ya da gencin

kişiliğini bastırıp onu sessiz bir itaate alıştırmak hiç değildir. Bizim coğrafyada ne yazık ki terbiyeyle sindirme sık sık birbirine karıştırılır. "Benim çocuğum çok terbiyeli" denir; biraz bakarsın, çocuk sadece konuşmaktan korkuyordur. "Öğrenciler çok saygılı" denir; aslında soru sormıyorlardır. "Sınıf çok disiplinli" denir; meğer sınıf canlılığını yitirmiş, ezberci bir mezarlığa dönmüştür. Bu sahte disiplin, rahmetin tam karşıtıdır. Çünkü rahmetli terbiye, çocuğun iç hareketini öldürmez; onu yönlendirir. Merakı söndürmez; biçimlendirir. İtirazı yasaklamaz; edepli ve düşünceli hâle getirir. Korkuyla büyütülen insan, otoriteye boyun eğer ama hakikati sevmez. Sadece ceza almamayı öğrenir. Böyle eğitimden vatandaş çıkar, memur çıkar, ezber makinesi çıkar; ama hakikî insan zor çıkar.

Rahmetli pedagojinin ilk ilkesi şudur: İnsan öğrenmeye ancak kendini bütünüyle tehdit altında hissetmediğinde açılır. Çocuk, öğrenci ya da yetişkin öğrenen; aşağılanacağı, küçük düşürüleceği, alay konusu olacağı, sevgiden mahrum bırakılacağı korkusuyla yaşarsa zihni kapanır. Bedeni sınıfta olur ama ruhu savunmaya geçer. Böyle bir yerde bilgi aktarımı olabilir; fakat öğrenme derinleşmez. Çünkü öğrenme sadece zihinsel faaliyet değildir; ontolojik güvenle de ilgilidir. İnsan soru sorarken bir risk alır. Yanılma riskini, eksik görünme riskini, bilmediğinin ortaya çıkma riskini alır. O yüzden öğretmenin sesi, bakışı, sınıfın iklimi ve aile içi dil çok belirleyicidir. Rahmet burada "aman üzülmesinler" diye bütün zorluğu kaldırmak değildir. Tam tersine, zorlukla karşılaşacak insanın haysiyetini korumaktır. Zor soru sorarsın ama aptal yerine koymazsın. Yanlış gösterirsin ama kişiliğini ezmezsin. Sınır koyarsın ama sevgiyi geri çekmezsin. İşte şefkatli otorite budur.

Otorite meselesi özellikle önemlidir; çünkü çağdaş dünyada iki yanlış uç büyüdü. Bir tarafta eski tip baskıcı otorite var: öğretmen bağırır, baba korkutur, din görevlisi azarlayarak konuşur, müdür küçümser, devlet yurttaşına şüpheli muamelesi yapar. Diğer tarafta ise otoriteyi tamamen dağıtan, sınır koymayı zulüm sanan, çocuğu ya da öğrenciyi sahipsiz bırakan gevşeklik var. Rahmet bu iki uçtan da farklıdır. Rahmetli otorite, kararlı ama aşağılamayan otoritedir. Sınırı vardır ama tahakküm değildir. Rehberlik eder ama boğmaz. Korur ama kişiliği iptal etmez. Böyle bir otorite, "ben güçlüyüm, sus" demez; "ben senden önce geldim, sorumluluğum daha ağır, seni kırmadan yön göstermek zorundayım" der. Asıl otorite budur zaten. Bağırarak, korkutarak, utandırarak egemenlik kurmak otorite değil; iç zayıflığın gösterisidir. Gücü eline geçiren herkes kükretebilir. Marifet, kudreti terbiyeye razı etmektir.

Aile, bu pedagojik meselenin ilk laboratuvarıdır. Çocuk okulu görmeden önce yüzleri, tonları, bekleyişleri, sabrı ve öfkeyi öğrenir. Evin iklimi onun ilk ontolojisidir. Eğer evde soru sormak tehlikeliyse, hata yapmak utançsa, duygular küçümseniyorsa, ağlamak yasaksa, itiraz saygısızlık sayılıyorsa; o çocuk yalnızca davranış öğrenmez, dünyayı da dar ve tehditkâr bir yer olarak kaydeder. Sonra herkes ondan özgüven, başarı ve sağlıklı ilişki bekler. Kusura bakmayın ama korkuyla büyütülmüş ruhtan kolay kolay serbest düşünce çıkmaz. Rahmetli ebeveynlik tam burada devreye girer. Çocuğa her istediğini vermek değil; onun insanlığını tanımaktır. "Çocuktur, anlamaz" cümlesi çoğu zaman yetişkin tembelliğidir. Çocuk anlar; sadece kelimeleri farklı kurar. Onun korkusunu, öfkesini, utancını, merakını ciddiye almak pedagojik rahmettir. Bu ciddiyet olmadığı zaman çocuk ya içe kapanır ya da sertleşir. İkisinde de ruhun bir yeri yaralanır.

Terbiyede rahmetin ikinci temel boyutu, cezayla ilişkidir. Her eğitim sisteminin sınır, sonuç ve yaptırım meselesi vardır. Ama mesele cezanın varlığı değil, ruhudur. Rahmetsiz ceza, kişiyi hatasından daha büyük bir karanlığa iter. İnsan yaptığı yanlışla değil, bütünüyle değersiz biri olarak damgalanır. "Bunu yaptın" yerine "sen böylesin" denir. "Yanlış yaptın" yerine "adam olmazsın" denir. İşte bu, pedagojik şiddettir. Rahmetli yaptırım ise fiille kişiyi ayırmayı bilir. Davranışı düzeltmek ister, kimliği ezme değil. Çocuğa, öğrenciyeye, gence ya da yetişkine şunu hissettirir: "Yaptığın şey sorunlu; ama sen bütünüyle atılacak biri değilsin." Bu fark çok büyüktür. Çünkü insan ancak bütünüyle reddedilmediğini hissettiğinde dönüşmeye cesaret eder. Sürekli mahkûm edilen ruh, iyileşmek yerine ya isyan eder ya da içten çöker. O yüzden rahmet, eğitimde yalnızca sıcaklık değil; onarıcı adalet biçimidir.

Öğretimde haysiyet dediğimiz şey de burada belirir. Haysiyet, öğrenciyi bilgi taşıyıcısı için uygun bir kap olarak değil, özne olarak görmek demektir. Ne yazık ki bizim eğitim düzenlerimiz uzun süre öğrenciyi ya sınav makinesine ya ideolojik taşıyıcıya ya da aile beklentisinin temsilcisine dönüştürdü. Çocuğun kim olduğu, neye merak duyduğu, nasıl düşündüğü, hangi ritimle öğrenebildiği ikinci planda kaldı. Öğretmen çoğu zaman müfredatın gardiyanına dönüştü; okul ise merakın kurulduğu yer değil, performansın ölçüldüğü fabrikanın şubesi oldu. Böyle bir yerde rahmet olmaz. Çünkü rahmet, insanı kendi suretine zorla dökmek yerine onun kendi imkânını açığa çıkaracak sabrı gösterebilmektir. Her çocuk aynı hızda öğrenmez. Her öğrenci aynı şekilde kavramaz. Her insanın zekâsı aynı yerden parlamaz. Haysiyetli öğretim bu farkları "problem" değil, insanlık gerçeği olarak kabul eder. Bu kabul, ölçüsüz relativizm değildir; sadece şu hakikati teslim etmektir: eğitim seri üretim değil, insan yetiştirir.

Rahmetli eğitim, merakla derin bağ kurar. Çünkü merak, insanın dünyaya uzanan en asil damarlarından biridir. Merak eden çocuk canlıdır, düşünür, karşılaştırır, bazen itiraz eder, bazen saçma gibi görünen sorular sorar. Baskıcı pedagojiler meraktan hoşlanmaz; çünkü merak düzeni bozar, otoriteyi sorgular, ezberi rahatsız eder. O yüzden birçok öğretmen, ebeveyn ve din dili kuran kişi "çok soru soruyor" diye yakınlır. Hâlbuki soru sormayan çocuk gerçekten "edepli" değil, çoğu zaman korkmuş çocuktur. Rahmetli pedagojide soru düzen bozucu değil, hakikate açılan kapıdır. Elbette her soru biçimsiz olabilir; bunun da terbiyesi verilir. Ama soru sorma hakkı boğulursa, düşünce önce cılızlaşır sonra körelir. Soru hakkı olmayan eğitim, ahlâk değil itaati üretir. İtaat bazen gereklidir; ama tek hedef hâline gelirse insanın vicdanı ve muhakemesi felç olur. Bugün birçok toplumsal kötülüğün ardında tam da bu vardır: söz dinlemeyi öğrenmiş ama düşünmeyi öğrenmemiş kalabalıklar.

Dînî eğitim söz konusu olduğunda rahmet meselesi daha da hassas hâle gelir. Çünkü burada yalnızca pedagojik değil, teolojik bir yaralanma riski de vardır. Çocuğa ya da gence dini sadece ceza, günah, ayıp, korku, sürekli yetersizlik ve utanç diliyle anlatırsan, ona sadece yanlış eğitim vermiş olmazsın; Tanrı tasavvurunu da sakatlırsın. İnsan, kutsala hangi kapıdan girdiyse çoğu zaman ömrü boyunca onun gölgesini taşır. Eğer din dersi, çocuğun vicdanını uyandırmak yerine onu sürekli kontrol edilen bir varlığa çeviriyorsa; ibadet sevinçli yöneliş değil, puan toplama ve hata saklama mekanizmasına dönüşüyorsa; burada rahmet kaybedilmiştir. Dînî pedagojide rahmet, günahı inkâr etmek değildir; ama insanı yalnızca suç potansiyeli olarak görmemektir. Ahlâki korku deposuna çevirmek değil, muhasebe ve incelik eğitimi hâline getirmektir. Çocuk başını önüne eğsin diye değil, yaptığı şeyin ruhunu düşünsün diye konuşmaktır. Din dili yaralayıcı olduğunda yalnızca dindarlık değil, insanın kutsalla ilişkisi de çoraklaşır.

Seküler eğitim de kendiliğinden rahmetli değildir. Bazen dinî baskıdan kaçanlar seküler okulun otomatik özgürleştirici olduğunu sanır; halbuki orada da başka bir tahakküm rejimi kurulabilir. Bu kez kutsalın yerine performans, başarı, rekabet, CV, puan, görünürlük ve sınıfsal sermaye geçer. Çocuk yine ezilir; yalnızca kullanılan kelimeler değişir. "Ahlâksız olursun" yerine "başarısız olursun" denir. "Günaha girersin" yerine "geleceğini mahvedersin" denir. Neticede yine korku, yine kıyas, yine utanma. Rahmetli seküler eğitim, yalnızca laik içerik öğretmek değil; öğreneni araçsallaştırmayan bir düzen kurmaktır. Öğrenciyi sınav puanına indirgemeyen, başarısızlığı kişilik kusuru gibi sunmayan, karşılaştırmayı eğitim tekniği hâline getirmeyen bir anlayış gerekir. Çünkü haysiyet, yalnızca kutsal dilin değil, bütün eğitim düzenlerinin meselesidir. Dindar da rahmetsiz olabilir, seküler de. Esas sorun, eğitimin insanı ne sandığıdır.

Öğretmenin şahsiyeti burada belirleyicidir. İyi öğretmen yalnızca bilgili öğretmen değildir; bilgiyle insan arasına köprü kurabilen öğretmendir. Öğrencinin kırılma eşliğini hisseder, alay etmeden düzeltir, hatayı fırsata çevirebilir, sınıfı kendi narsizminin sahnesi yapmaz. Ne yazık ki bazı öğretmenler ders anlatmaz; egolarını kürsüden dağıtır. Öğrencinin bilmemesinden haz duyar, zor soruyla ezmekten keyif alır, sınıfı aşağılanma tiyatrosuna çevirir. Sonra da bunu "kalite" diye satar. Hayır. Bu, pedagojik sefaletin cilalı biçimidir. Hakiki öğretmen öğrencinin ufkunu büyütür; ama onun onurunu delik deşik ederek değil. Bazen tek bir bakış, tek

bir cümle, tek bir alay, bir çocuğun bütün öğrenme cesaretini yıllarca sakatlayabilir. Benzer şekilde tek bir güven verici cümle de insanın kaderini açabilir. Bu yüzden öğretmenlik yalnızca meslek değil, ahlâkî emanettir. Elinde not var diye ruh kırma hakkın yok.

Rahmetli pedagojinin bir başka boyutu da zamanla ilişkilidir. Modern eğitim aceleci; çocuk hemen olsun, genç hızla yetişsin, sonuç çabuk gelsin, sınav puanı hemen artsın, başarı hikâyesi hemen yazılsın istiyor. Oysa insan mayalanarak gelişir. Bir fikrin, bir erdemin, bir dilin, bir alışkanlığın, bir iç disiplinin oluşması zaman ister. Rahmet burada sabır biçiminde görünür. Sabır tembellik değildir; yetişmenin ritmine saygıdır. Her çocuğu aynı yaşta aynı olgunlukta görmek, her öğrenciyi aynı çizgide yürütmek pedagojik körlüktür. Rahmetli öğretmen ve ebeveyn bilir ki bazı insanlar geç açılır; bazı yetenekler gürültüsüz büyür; bazı çocuklar sessizdir ama derindir; bazıları yaramaz görünür ama canlı zekâ taşır. Sabırsız sistem bunları ayıklamak ister. Rahmetli sistem ise okumaya çalışır. Eğitim biraz da insanı erken etiketlememe sanatıdır. "Bu çocuk tembel", "bu öğrenci başarısız", "bundan bir şey olmaz" cümleleri nice kaderi daha baştan sakatladı. Etiket, çoğu zaman pedagojik kehanete dönüşür. Rahmet ise etiketi değil ihtimali görür.

Burada eleştiri ile aşağılamayı da ayırmak gerekir. Rahmetli eğitim demek, öğrenciyi hiç zorlamamak, hatasını konuşmamak, performansını değerlendirmemek değildir. Böyle olursa ciddiyet çöker. Fakat eleştirinin de bir adabı vardır. Eleştiri gelişmeye alan açar; aşağılama ise gelişmenin imkânını öldürür. Bir öğrencinin metnini yerden yere vurup onu "rezil" hissettirmek kolaydır. Marifet, eksikleri açıkça gösterirken yazma cesaretini öldürmemektir. Çocuğun davranışındaki problemi işaret etmek gerekir; ama bunu onun varlığına yönelmiş bir saldırıya çevirmeden yapmak gerekir. Rahmet, eleştiriye iptal etmez; tam tersine eleştiriye daha ciddi kılar. Çünkü maksat rahatlatmak değil, inşa etmektir. İnşa ise ancak taşı kırmadan yontmak kadar ince bir dikkat ister. Herkes kırabilir; usta olan biçim verir.

20

Toplumsal ölçekte bakınca pedagojik rahmet, eğitim kurumlarının mimarisinden diline kadar her şeyi ilgilendirir. Okul yalnızca bina değildir; çocuğa "burada sen nesen?" diye soran bir düzendir. Eğer okul yalnızca yarış, korku, kıyas, ceza ve görünür başarı üzerine kuruluysa, burada rahmetli bir eğitim iklimi oluşmaz. Öğrenci kendini sürekli yetersiz, gecikmiş ya da tehdit altında hisseder. Benzer şekilde aileler de çoğu zaman sevgiyi başarıya bağlayarak pedagojik zulme ortak olur. "Biz senin için her şeyi yapıyoruz, sen de kazanacaksın" cümlesi dışarıdan fedakârlık gibi görünür; ama içinde ağır bir koşulluluk taşır. Çocuk başarı gösterdiği sürece sevileceğini düşünmeye başlar. İşte bu, haysiyetin yavaş yavaş performansla rehin verilmesidir. Rahmetli eğitim ise sevgiyi başarıdan, saygıyı puandan, değeri görünür sonuçtan ayırır. Çalışmayı ister, ciddiyeti talep eder, disiplini önemser; fakat insanın değeriyle performansını aynı kefeye koymaz.

Sonunda pedagojik boyutta rahmet şunu söyler: Eğitim, insanı küçülterek değil büyüterek disipline etmelidir. Otorite korku üretmek için değil, yön vermek için vardır. Şefkat gevşeklik değil; insan onurunu koruyan kuvvettir. Öğretimde haysiyet ise öğreneni araç, vitrin, sınav puanı ya da ideolojik ham madde olmaktan kurtarıp özne olarak tanımaktır. Çocuğu bastırıp "terbiyeli" diye sevinmek, öğrenciyi susturup "başarılı" diye övmek, genci yormadan değil kırarak yönettiğin hâlde buna eğitim demek; bunların hepsi eski dünyanın cilalı zorbalıklarıdır. Hakiki pedagojik rahmet, hem sınır koyar hem nefes açar; hem ciddiyet ister hem korkuya yaslanmaz; hem eleştirir hem insanı ezmez. Eğitim dediğin şey, sonuçta insanın ruhuna dokunmaktır. Ruhla çalışan herkesin eli hafif, dili temiz, bakışı adil olmalıdır. Aksi hâlde öğrettiği her şey, taşıdığı bilgi ne kadar büyük olursa olsun, ruhu yaralayan bir araçtan ibaret kalır.

Filozof Kirpi: "Çocuğu susturarak terbiye ettiğini sanan, aslında kendi sabırsızlığını eğitimsizliğe kutsal kılıf geçirerek yönetiyordur; hakiki eğitim ise sesi kısmak değil, sözü olgunlaştırmaktır."

EPİSTEMOLOJİK DÜZLEM; BİLGİDE RAHMET MÜMKÜN MÜDÜR?

Bilgi üzerine konuşulurken çoğu insanın aklına doğruluk gelir; hakikat, ispat, delil, tutarlılık, yöntem, nesnellik. Bunların hepsi elbette önemlidir. Ama asıl mesele şurada başlar: Doğru bilgi, her zaman doğru ilişki üretir mi? Bir şeyi bilmek, onu hikmetle taşımaya garanti eder mi? Uzmanlık, insanı otomatik olarak ahlâklı kılar mı? Cevap ne yazık ki hayır. Hatta bazen bilgi, kibirle birleştiğinde cehaletten bile daha yıkıcı olabilir. Çünkü cahilin yıkıcılığı sınırlıdır; bilgili olanın yıkıcılığı sistem kurar, dil üretir, meşruiyet devşirir, insanı sadece incitmekle kalmaz, incitmeyi "gerekli" ve "bilimsel" diye sunabilir. İşte tam burada "bilgide rahmet mümkün müdür?" sorusu hayati hâle gelir. Çünkü mesele artık yalnızca neyin doğru olduğu değil; doğrunun nasıl söylendiği, kimin üstüne nasıl bırakıldığı, insanın kırılma noktasına karşı hangi tonla taşındığıdır. Epistemolojik düzlemde rahmet aramak, hakikati sulandırmak değildir; hakikatin tahakküm aracına dönüşmesini engelleme çabasıdır. Bilgi, insanı aydınlatabilir; ama rahmetsiz bilgi, insanı çıplak bırakabilir de.

Modern dünyanın büyük putlarından biri, bilgiyi otomatik olarak masum sanmasıdır. Sanki veri varsa sorun çözülmüş, analiz varsa hakikat yakalanmış, uzman konuştuysa mesele bitmiş gibi davranılır. Oysa bilgi hiçbir zaman saf hâlde dolaşmaz; her bilgi bir tonla, bir konuyla, bir güç ilişkisiyle, bir hitap biçimiyle gelir. Doktorun hastaya söylediği söz de bilgidir; ama nasıl söylendiği hayatiyi değiştirir. Öğretmenin öğrencinin yanlısını yüzüne vurması da bilgidir; ama nasıl vurduğu kişinin öğrenme cesaretini ya büyütür ya kırar. Din dilinde bir âlimin hüküm açıklaması da bilgidir; ama bunu kibirle mi, hikmetle mi, insanın halini gözetererek mi yaptığı belirleyicidir. Demek ki bilgi sadece içerik değildir; taşıma biçimidir de. Rahmet burada epistemolojinin dış süsü değil, etik omurgasıdır. Bilgi hakikatle ilişkili olduğu kadar insanla da ilişkilidir. İnsan kırılma noktasına, bilginin dolaşımı da bu kırılma noktasına hesaba katmak zorundadır.

Burada önce "acımasız bilgi" ile "rahmetli bilgi" arasındaki farkı açmak gerekir. Acımasız bilgi, doğru olsa bile kendini mutlaklaştıran bilgidir. Karşısındakini yalnızca eksik, bilgisiz, yanlış ya da geri kalmış olarak gören bir bakış taşır. Bu bilgi biçimi, hakikati paylaşmaz; hakikat üzerinden üstünlük kurar. Bilgiyi ilişki kurmak için değil, mesafe koymak için kullanır. Cümlelerinin alt metni şudur: "Ben biliyorum, sen bilmiyorsun; o hâlde sen küçüksün." İşte bu epistemik tahakkümdür. Rahmetli bilgi ise hakikatten vazgeçmez ama hakikati bir sopa gibi sallamaz. Karşısındakinin kavrayış sınırını, acısını, tarihini, korkusunu, dilini, yarasını, hatta dirençlerini hesaba katar. Doğruyu gizlemez; ama doğruyu karşıdakinin onurunu yok etmeden söylemeye çalışır. Çünkü hakikati söylemek başka, hakikati bir üstünlük tiyatrosuna çevirmek başkadır. Birincisi tebliğ olabilir, eğitim olabilir, bilim olabilir; ikincisi ise çoğu zaman narsisizmdir.

Epistemoloji dediğimiz alan uzun süre "bilen özne" ile "bilinen nesne" arasındaki ilişkiyi tartıştı. Peki bilen öznenin karakteri? Onun ahlâkı? Onun hitap biçimi? Onun iktidar iştahı? Bunlar çoğu zaman ikinci planda kaldı. Oysa tarih bize gösteriyor ki bilgi, çoğu kez güçle kol kola yürüdü. Kolonyal bilgi, sömürgeleştirilen halkları "geri", "ilkel", "çocuk" ilan etti. Psikiyatri kimi dönemlerde siyasî muhalefeti ya da toplumsal farklılığı hastalık diye damgaladı. Hukuk bilgisi bazen adalet değil, mülksüzleştirme üretti. Dinî bilgi bazen kalbi açmak yerine insanı utanç ve korku bataklığına saptırdı. Akademik bilgi bazen halkı anlamaya değil, onu küçümsemeye yaradı. Yani bilgi dediğimiz şey çoğu zaman masum laboratuvar ürünü değil; tarihsel iktidar aygıtıdır. Bilgide rahmeti sormak tam da bu yüzden gereklidir. Çünkü rahmet yoksa bilgi kendini tanrısalılaştırır. Kendisini sorgulanamaz, mutlak, yukarıdan konuşan, insanı nesneleştiren bir pozisyona yerleştirir. İşte modern zamanların en cilalı zorbalıklarından biri budur.

Rahmetli bilgi, önce kendi sınırını bilen bilgidir. "Bilmiyorum" diyebilmek epistemik tevazunun ilk şartıdır. Ama çağımız "bilmiyorum" cümlesinden utanıyor. Herkes fikir sahibi, herkes yorumcu, herkes uzman, herkes her konuda kanaat önderi. Sosyal medya bu rezaleti iyice büyüttü; yarım bilgi, hızlı kesinlik, gürültülü özgüven. Oysa rahmetli bilgi, karşısındaki insanı yanlış yönlendirmemek için susmayı da bilir. Kendi alanını aşınca haddini tanır. Bilmediği konuda hüküm dağıtmayı meziyet saymaz. Bu tevazu sadece metodolojik

değil, ahlâkîdir. Çünkü eksik bilgiyle hüküm vermek bazen doğrudan can yakar. Yanlış teşhis, yanlış nasihat, yanlış dinî fetva, yanlış hukuk yorumu, yanlış pedagojik damgalama; bunların bedelini çoğu zaman kırılğan olan öder. Dolayısıyla epistemik tevazu, yumuşak bir erdem değil; rahmetin bilgi alanındaki ilk şartıdır. Bilmiyorsan susmak da rahmettir. Emin değilsen insan kaderi üzerine ulu orta hüküm vermemek de rahmettir.

Bir başka mesele, doğruluğun tonu meselesidir. Hakikat kaba mı söylenmeli, doğrudan mı, yumuşak mı? Burada da zihin tembelliği iki uca kaçır. Bir kesim “doğruysa gerisi önemli değil” der; ne kadar kırıcı, aşağılayıcı, kaba, hoyrat olursa olsun hakikatin her şeyi meşrulaştırdığını sanır. Öteki kesim ise incelik adına hakikati buharlaştırır; kimse üzülmeyin diye doğruyu belirsizleştirir. Rahmet bu iki uçtan da farklıdır. Rahmetli bilgi, doğruyu söylemekten vazgeçmez; ama doğrunun sunuluşunu insanın kaldıracabileceği biçimde ayarlamaya çalışır. Bu sahtekârlık değil; pedagojik hikmettir. Doktor ölümcül bir teşhisi bağıra bağıra söylemez. Öğretmen öğrencinin eksiğini sınıf içinde onu rezil ederek anlatmaz. Dost, dostunun kusurunu herkesin içinde teşhir etmez. Din dili kuran biri, insanın tökezlemesini kalıcı mahkûmiyet gibi sunmaz. Demek ki rahmet, bilgiyi sansürlemek değil; hakikatin taşıma biçimini insanlıkla uyumlu kılmaktır. Çünkü hakikat sopa değildir; rehberlik olabilir, uyarı olabilir, sarsıntı olabilir, ama insanı düpedüz kırma hakkı vermez.

Bilgide rahmet meselesi özellikle tıp alanında çok görünürdür. Tıbbi bilgi son derece güç yüklü bir bilgidir; beden üzerinde hüküm verir, hayat ve ölümle ilgili kararları etkiler, insanın kendine dair algısını dönüştürür. Bir doktora “siz kanser hastasıdır” demekle, bunu nasıl dediği arasında dağlar kadar fark vardır. Aynı bilgi, bir hastayı dayanma gücüyle buluşturabilir ya da onu anlamsız bir çukura itebilir. Burada mesele gerçeği gizlemek değildir; gerçeği insanın yalnızlığını derinleştirmeyecek bir tonla söylemektir. Tıbbın rahmetsiz versiyonu insanı dosya numarasına, MR görüntüsüne, laboratuvar sonucuna indirger. Rahmetli tıp ise tanı koyarken insanın korkusunu, mahremiyetini, aile bağlarını, ruhsal eşliğini ve onurunu da hesaba katar. Epistemolojik rahmet burada beden bilgisinin insan bilgisinden kopmaması demektir. Hastalık sadece biyoloji değildir; bir hayat olayıdır. Tedavi sadece protokol değil; temas biçimidir. Bunu unutan bilgi, ne kadar ileri teknoloji kullanırsa kullansın eksiktir.

Benzer şekilde eğitim alanında bilgi çoğu zaman tahakküm aracına dönüşür. Öğretmen bilir, öğrenci bilmez. Bu asimetri doğaldır. Ama mesele, bilenin bu farkı nasıl taşıdığıdır. Öğrencinin bilmeyişinden haz duyan öğretmen, bilgiyi rahmetsizce kullanıyordur. Zor soruyla ezmek, alay ederek düzeltmek, eksikliği teşhir etmek, hatayı kişilik zaafı gibi sunmak; bunlar hep epistemik şiddet biçimleridir. Rahmetli öğretmen ise aynı doğruyu başka türlü taşır. “Yanlış” der ama “senden bir şey olmaz” demez. “Burayı eksik anlamışsın” der ama öğrenciyi utanca kilitlemez. Çünkü bilginin amacı üstünlük kurmak değil, birlikte yükselmektir. Burada rahmet, öğretmenin kendini küçültmesi değil; öğrenciyi insandan saymasıdır. En büyük pedagojik felaketlerden biri, bilen kişinin bilmeyeni aptal sanmasıdır. Oysa her bilen, bir zamanlar bilmeyendi. Bu basit hakikat unutulduğunda bilgi, hafızasız kibire dönüşür.

Dinî bilgi alanında rahmet meselesi daha da incelikli hâle gelir. Çünkü burada söz konusu olan yalnızca dünyevî bilgi değil, insanın ebediyetle, günahla, kutsalla, vicdanla ve kurtuluşla ilişkisini etkileyen bir hitaptır. Dinî bilgiyi rahmetsizce kullanan kişi çok büyük hasar verebilir. İnsanları tek cümleyle umutsuzluğa itebilir, tövbeyi anlamsızlaştırabilir, kusuru mutlak mahkûmiyet gibi sunabilir, günahı insanın bütün kimliğine yapıştırabilir. Böyle bir din dili, hakikat adına konuşur ama çoğu zaman nefis sertlik, gösterişçi takvâ ve epistemik tahakküm üretir. Rahmetli din bilgisi ise hakikati eğip bükmeden, ama insanın dönüşebilirliğini ve kırılğanlığını unutmadan konuşur. Hükmü saklamaz, fakat hükmü insan onurunu ezici bir silaha dönüştürmez. Nasihat eder ama teşhir etmez. Uyarır ama kişiyi bütün varlığıyla çöp ilan etmez. Çünkü dinî bilgi, yalnızca yasa aktarmak değil; kalbin kapısını açık tutmaktır. Kapıyı kırarak içeri giren bilgi hakikat taşısa bile rahmet taşımaz.

Bilimde rahmet mümkün müdür sorusu da önemlidir. Bilimsel bilgi tarafsız yöntemler, test edilebilir veriler, titiz analiz ister. Burada rahmet ne anlama gelir? Elbette fizik yasasını duygusal hâle getirmek değil. Rahmet, bilimsel yöntemin kendisini gevşetmek değildir. Ama bilimin insan ve toplum üzerindeki etkisini taşıran rahmetli olmak mümkündür. Mesela bir araştırmacının bulgularını sunarken hangi toplulukların damgalanabileceğini gözetmek; istatistik üzerinden insanları özsüzleştirmemek; deneysel bilginin sosyal ve etik sonuçlarını düşünmek; insan deneklerin, hastaların, kırılğan grupların haklarını korumak; teknolojik imkânı sırf mümkün olduğu için meşru saymamak. Bunlar bilimde rahmetin tezahürleridir. Bilimsel doğruluk ayrı, bilimsel kudretin ahlâkî kullanımı ayrıdır. Rahmet bu ikinci alanı ilgilendirir. Çünkü insanı yalnızca ölçülebilir veri noktası olarak görmek, sonunda insanlığı da eksiltir. Bilim rahmetsizleştiğinde ilerleme üretebilir ama hikmet üretemez.

Epistemolojik rahmet, dinleme yeteneğini de zorunlu kılar. Bilmek sadece konuşmak değildir; bazen susturulmayan ötekini duymaktır. Özellikle modern uzmanlık kültüründe büyük bir hastalık var: açıklama hırsı. İnsan karşısındakini dinlemeden onu yorumlamaya, sınıflandırmaya, teşhis etmeye koşuyor. Psikolog danışanı, sosyolog toplumu, akademisyen halkı, siyasetçi vatandaşı, aydın "cahil kitleyi" hemen tanımlamak istiyor. Tanımlama gücü, bir tür hâkimiyet sarhoşluğu veriyor. Oysa rahmetli bilgi, açıklamadan önce dinlemeyi bilir. İnsanın kendi kelimeleriyle kendini ortaya koymasına alan açar. Çünkü bazen başkasını en çok yaralayan şey, yanlış bilinmek değil; ona hiç konuşma hakkı tanınmadan "zaten sen busun" diye etiketlenmektir. Epistemik şiddet çoğu zaman buradan başlar. Rahmet, bilgide temsil hakkına saygıdır. Ötekini sadece inceleme nesnesi değil, konuşan özne olarak kabul etmektir.

Bir diğer kritik başlık, ifşa kültürüdür. Çağımızda bilgi çoğu zaman teşhir aracına dönüştü. Birinin hatasını, özel hayatını, hastalığını, zayıflığını, bilgisizliğini, gafını, düşüşünü ortaya sermek; sonra da "ama bu gerçek" diyerek meşrulaştırmak çok yaygınlaştı. Oysa her doğru herkesin önüne atılmak zorunda değildir. Hakikatin dolaşımı da ahlâkî ölçü ister. Bir dostun sırrını açıklamak doğru bilgi olabilir ama rahmetsizdir. Bir öğrencinin zayıf yanını kalabalık içinde ifşa etmek gerçek olabilir ama aşağılayıcıdır. Bir hastanın durumunu izinsiz paylaşmak bilgi olabilir ama insanlık dışıdır. Demek ki epistemolojik düzlemde rahmet, sadece doğruyu söylemek değil; doğrunun kimin hakkı, hangi bağlamda, hangi ölçüyle dolaşacağına dikkat etmektir. Bilgiyi şeffaflık adına hoyratça saçmak, bazen en büyük etik körlüktür. Çünkü mahremiyet de insan haysiyetinin bir parçasıdır. Her şeyin bilinebilir ve sergilenebilir olması, her şeyin meşru olduğu anlamına gelmez.

Rahmetli bilgi bir başka şey daha yapar: Karşısındakinin değişebileceğine inanır. Rahmetsiz bilgi insanı teşhis eder ve sabitler. "Bu böyledir", "şu tiptir", "şu kişilik yapısı budur", "bu toplumdan adam olmaz", "bu öğrencinin kapasitesi bu kadar", "şu hasta artık bitti". Bu kesinlikler bazen analitik görünür ama içinde kader mühendisliği taşır. Rahmetli bilgi ise sınıflandırmanın geçici, yorumun sınırlı, insanın ve toplumun dönüşebilir olduğunu kabul eder. Bu, bilimsel ciddiyetsizlik değil; ontolojik alçakgönüllülüktür. İnsan ne tam şemaya sığar ne de son sözle kapanır. En büyük epistemik kabalık, canlı olanı tam çözdüğünü sanmaktır. Rahmet burada açıklamanın sınırını bilir. Analiz eder ama hükmü putlaştırmaz. Tanımlar ama hayatın fazlasına açık kalır. Çünkü bilgi ne kadar derin olursa olsun, insanın bütün iç karanlığını ve aydınlığını bütünüyle tüketemez.

Sonuç olarak, bilgide rahmet elbette mümkündür; hatta rahmet yoksa bilginin kendisi eksik kalır. Bu, hakikati sulandırmak ya da yöntemi gevşetmek demek değildir. Tam tersine, bilginin gücünü ciddiye almak ve bu gücün insan kırılğanlığı üzerindeki etkisini hesaba katmak demektir. Rahmetli bilgi doğruyu saklamaz ama doğruyu tahakküm aracı yapmaz. Bilmeyi üstünlük gösterisine dönüştürmez. Karşısındakini nesneleştirmez, teşhir etmez, etiketlemez, umutsuzluğa hapsedmez. Kendi sınırını bilir, tonuna dikkat eder, insanın onurunu korur, mahremiyetine saygı duyar ve değişim ihtimalini bütünüyle kapatmaz. Böyle bir bilgi, yalnızca akli değil kalbi de ciddiye alır. Çünkü hakikat, sadece doğru önermeler kümesi değildir; insanın hayatına nasıl indiğiyle de ilgilidir. Bilgi insanı yükseltmiyorsa, en azından ezmemelidir. En iyisi ise şudur: doğruyu söylemek, ama onu rahmetle taşımak. Zor iş; ama insanlık zaten kolay iş değil.

Filozof Kirpi: "Bilgiyi kılıç gibi taşıyan çoktur; marifet, hakikati eğip bükmeden söyleyip karşıdakinin onurunu yine de parçalamamaktır."

PSİKOLOJİK VE VAROLUŞSAL BOYUT; İÇ DÜNYADA RAHMET, KENDİNE MERHAMET, SUÇLULUK VE ONARIM

İnsanın dış dünyaya karşı ne kadar sert ya da yumuşak olduğu kadar, kendi içine karşı nasıl davrandığı da belirleyicidir. Hatta çoğu zaman dışarıdaki tavrın kökü içeridedir. Kendine karşı acımasız bir insan, bir süre sonra bunu erdem sanmaya başlar; sonra aynı sertliği başkasına da taşır. Kendini sürekli yargılayan, her hatasında kendi boynuna görünmez ilmik geçiren, her tökezlemede kendini değersiz ilan eden biri, dışarıdan disiplinli görünebilir ama içeride yavaş yavaş çürür. Bu yüzden rahmet meselesinin psikolojik ve varoluşsal boyutu çok kritiktir. Çünkü rahmet yalnızca başkasına yönelen bir şefkat dili değildir; insanın kendi iç dünyasına kurduğu muamelenin de adıdır. Kendine merhamet, suçluluk, utanç, pişmanlık, yas, kırılma, onarım ve yeniden başlama cesareti; bunların hepsi bu alanda düğümlenir. Mesele şudur: İnsan kendi iç mahkemesinde nasıl yargılanıyor? Kendi kendisinin cellâdı mı, yoksa dürüst ama onarıcı bir yargı mı? Çünkü iç dünyada rahmet yoksa, kişi ya suçluluğun altında ezilir ya da suçluluğa karşı taşlaşır. İkisi de ruhu sakatlar.

Burada ilk yapılması gereken ayırım, kendine merhamet ile kendini kayırma arasındaki farkı net biçimde koymaktır. Bu ikisi sık sık karıştırılır. Bazı insanlar kendine merhameti gevşeklik, bahaneçilik, sorumluluktan kaçma, kendini pohpohlama gibi anlar. Bazıları da tam tersine her kusurunu "ben de insanım" diyerek temize çeker. Oysa hakiki kendine merhamet, nefsin avukatlığı değildir. İnsanın kendi yalanını güzelleştirmesi, tembelliğini şiirselleştirmesi, hatasını kişilik hakkı gibi pazarlaması hiç değildir. Kendine merhamet, gerçeği inkâr etmeden kendini bütünüyle yok etmemektir. Yani kişi, "evet, burada yanlış yaptım" diyebilmelidir; ama bunun ardından "o hâlde ben bütünüyle değersizim" çukuruna düşmemelidir. İşte rahmet tam burada devreye girer. Suçu görür, yarayı da görür. Kusuru tanır, insanı da tanır. Hatasını inkâr etmeden insanlığına alan açar.

Psikolojik hayatın en yorucu düğümlerinden biri suçluluktur. Suçluluk doğru yerde ve doğru dozda olduğunda ahlâkî bir uyanıştır. İnsan yanlış yaptığını fark eder, pişman olur, telâfi yolları arar, sınırını görür. Bu anlamda suçluluk bütünüyle kötü bir şey değildir; vicdanın hareketidir. Ama suçluluk ölçüsüzleştğinde ya da kişi onun içinden çıkamadığında, vicdan olmaktan çıkar, ruhu öğüten bir mekanizmaya dönüşür. İnsan her şeyi kendine yükler, başkasının yükünü de omuzlar, dünyanın bütün kırıklarını kendi omurunda taşımaya kalkar. Sonra da kendi içinde merhametsiz bir mahkeme kurar. Her gün aynı dosya açılır, aynı yargı konuşur, aynı savcı bağırır, aynı sanık ezilir. Ceza hiç bitmez. İşte bu, rahmetin iç dünyadan çekilmesidir. Suçluluk burada ahlâkî onarıma değil, öz yıkıma hizmet eder. İnsan düzelmez; yalnızca içten çöker.

Utanç da suçlulukla akraba ama ondan daha derin ve daha tehlikeli bir duygudur. Suçluluk "yanlış bir şey yaptım" der; utanç çoğu zaman "ben yanlış biriyim" der. Aradaki fark küçücük görünür ama varoluşu belirler. Çünkü suçluluk davranışa ilişir, utanç kimliğe yapışır. İnsan utançla yaşadığında, yaptığı hatayı düzeltmekten çok görünmez olmayı ister. Saklanır, kapanır, kaçınır, kendini geri çeker. Rahmet burada utancı ciddiye almak zorundadır. İç dünyada rahmet olmayan yerde utanç bir bataklığa dönüşür. Kişi kendini yalnızca başarısız, kirlî, eksik, kusurlu, yetersiz, seilmeye değmez biri gibi hisseder. Sonra her ilişkiye bu duyguyla girer. Bir övgü duyunca inanmaz, bir sevgi görünce tuzak arar, bir yakınlık kurulunca "nasıl olsa gerçek beni görürse gidecek" diye düşünür. Bu sadece psikolojik sorun değildir; varoluşsal bir kırılmadır. İnsan kendine emniyet veremez hale gelir.

Varoluşsal düzlemde rahmet, insanın kendi sınırlılığını düşmanlıkla değil açıklıkla karşılayabilmesidir. Çünkü insan sınırlı bir varlıktır; her şeyi bilmez, her şeyi kontrol edemez, her zaman güçlü kalamaz, her yarayı saramaz, her kaybı önleyemez. Ne var ki modern kültür insana sürekli başka bir masal satıyor: güçlü ol, üretken ol, hep ayakta ol, duygusal olarak dengeli ol, zihnen keskin ol, sosyal olarak başarılı ol, yaşlanma, yavaşlama, dağılma, tökezleme. Bu performans cenderesi içinde kişi, kendi kırılabilirliğine tahammül edememeye başlıyor. En küçük düşüşte kendinden nefret ediyor. Yorgunluğunu tembellik, yasını zayıflık, dalgınlığını yetersizlik, yardım istemeyi utanç sayıyor. İç dünyada rahmet tam da bu yerde bir isyan cümlesi gibi belirir: İnsan makine değildir. İnsan, dağılabilen, sonra toparlanan; yaralanan, sonra onaran; unutan, sonra hatırlayan; bazen çöken, sonra yeniden doğrulan bir varlıktır. Bunu kabul etmek gevşeklik değil, hakikattir.

Kendine merhamet meselesi özellikle başarısızlık deneyimlerinde görünür. Bir iş kaçtığında, ilişki yıkıldığında, hastalık geldiğinde, çocukluk yaraları kabardığında, plan bozulduğunda, kişi çok kolay kendine düşman olur. "Neden böyle yaptım?", "Neden daha güçlü olamadım?", "Neden başkaları gibi başaramadım?" diye diye kendi ruhunu hırpalar. Burada toplumun rolü de büyük. Çünkü dış dünyanın sesi zamanla iç sese dönüşür. Yıllarca küçümşenen biri, sonunda kendini küçümsemeyi öğrenir. Yıllarca sadece başarılı olduğunda sevilen biri, sonunda sevgiyi performansa bağlar. Yıllarca eleştirilen biri, iç dünyasında da eleştirmen kurar. İşte rahmet burada, yalnızca bireysel bir teknik değil; içselleştirilmiş şiddeti çözme çabasıdır. İnsan bazen kendisi sandığı sesin aslında yıllar önce bir ebeveynin, öğretmenin, sevgilinin, toplumun ya da sistemin sesi olduğunu fark eder. Bu fark ediş kolay değildir ama özgürleştiricidir. Çünkü her iç yargıç hakikat değildir; bazıları sadece eski zalimlerin yankısıdır.

Psikolojik rahmetin önemli bir boyutu, duygulara yaklaşım biçimidir. İnsan çoğu zaman kendi duygularını bile düşman gibi yaşar. "Bunu hissetmemeliyim", "hala neden üzülüyorum?", "neden geçmedi?", "neden bu kadar öfkeliyim?", "neden kıskandım?", "neden korkuyorum?" diye kendi duygusuna savaş açar. Elbette her duyguya teslim olunmaz; ama duyguyu inkâr etmek de çözüm değildir. Rahmet burada duyguyu meşrulaştırmak değil, duygunun varlığını tanımaktır. Yasın zamanı vardır. Korkunun kökü vardır. Öfkenin işaret ettiği bir yara olabilir. Kıskançlığın altında eksiklik duygusu yatabilir. İç dünyada rahmet, duyguyu bastırmadan anlamaya çalışmaktır. Çünkü bastırılan şey kaybolmaz; kılık değiştirir. Bugün birçok insanın öfke patlaması, tükenmişliği, ilişki kuramaması, bedensel ağrıları biraz da uzun süre inkâr edilmiş duyguların geri dönüşüdür. Rahmet burada terapi dili kadar eski bir hakikati söyler: Anlaşılmayan duygu, içeride taşlaşır.

Pişmanlık da bu düzlemde ince bir yer tutar. Pişmanlık bazen insanı arındırır, bazen de onu aynı sahnede zincire vurur. "Keşke" cümlesi ölçülü olduğunda ahlâki bir ders çıkarır; ölçüsüz olduğunda zamanın içinde yaşama kabiliyetini çürütür. Kişi sürekli geçmişe dönüp başka bir senaryo yazmaya çalışır. Şunu deseydim, bunu yapmasaydım, oraya gitmeseydim, onu sevmeseydim, bu kararı almasaydım. Böylece bugün yaşanamaz hale gelir. Rahmet burada geçmişe romantikleştirmek ya da yanlışları unutturmak değildir; geri dönüşsüz olanı kabul etme cesaretidir. İnsan, bazı kapıların kapandığını, bazı kayıpların telâfisi olmadığını, bazı kırıkların iz bırakacağını kabul etmeden iyileşemez. Rahmet, her şeyi eski haline getirme vaadi taşımaz. Bazen sadece şunu söyler: Tamir, geri alma değil; kırıkla yeni bir hayat kurma sanatıdır. İşte onarım tam burada başlar.

Onarım dediğimiz şey de yanlış anlaşılıyor çoğu zaman. İnsanlar onarımı "eski haline dönmek" gibi hayal ediyor. Oysa ruh, büyük sarsıntılardan sonra çoğu zaman eski hâline dönmez. Yas, ihanet, hastalık, travma, kayıp, ağır hayal kırıklığı; bunlar insanda iz bırakır. Rahmet, bu izi inkâr ederek değil, onunla yaşamayı öğrenerek çalışır. Bir kemik kırıldıktan sonra kaynar; ama orası eskisi gibi olmaz. Yine de beden yaşamaya devam eder. Ruh için de biraz böyledir. Onarım, tamamen aynı kişi olarak dönmek değil; yaralı ama daha dürüst, daha derin, bazen daha yavaş ama daha sahici biri olarak yaşamaya devam etmektir. Kendine merhamet burada, "neden hâlâ eskisi gibi değilim" diye kendini cezalandırmaktan vazgeçmektir. Çünkü insan

bazen iyileşirken bile eski gücüne dönmediği için kendini suçlar. Oysa iyileşme, performans geri kazanımı değildir sadece; anlam kurabilme, ilişki kurabilme, yeniden nefes alabilme, sabahı taşıyabilme gücüdür.

İç dünyada rahmet, yaşla da yakından ilgilidir. Yas sadece bir ölünün ardından tutulmaz; biten dostluklar, kaybedilen ihtimaller, gerçekleşmeyen hayatlar, çocuklukta alınmayan sevgi, hiç kurulmamış bir aile, boşa çıkan emek, bedenın eskisi gibi olmaması, yaşın geçmesi, gençliğin dönmemesi; bunların hepsi yas konusu olabilir. Ama birçok insan kendine yas izni vermiyor. "Abartma", "geçti artık", "güçlü ol", "önüne bak" gibi cümlelerle içindeki kaybı zorla susturuyor. Sonra yas yer altına çekiliyor ve başka yerlerden sızıyor. İç sıkıntısı, anlamsız öfke, sebepsiz boşluk, inatçı yorgunluk, ilişkilere kapanma, derin yalnızlık. Rahmet burada insana yas tutma izni verir. Ağlamayı, susmayı, yavaşlamayı, hatırlamayı, bazı günler çökmeyi ayıp saymaz. Çünkü yas, kaybın hakikate dönüştüğü bir süreçtir. Aceleyle geçiştirilen yas, ruhta donmuş kış gibidir. Rahmetli iç dünya, kışa bile bir mevsim hakkı tanır.

Psikolojik rahmet ile sorumluluk arasındaki denge de önemlidir. Çünkü bazen kendine merhamet dili, hiçbir şeyle yüzleşmemek için kullanılıyor. İnsan zarar veriyor, sonra "ben de zor zamanlardan geçiyorum" diyor. Söz veriyor, tutmuyor, sonra "kendime şefkat göstermem lazım" diyor. Hata yapıyor ama telâfi etmiyor; sadece kendi duygusunu merkeze koyuyor. Bu, rahmet değil; benmerkezciliktir. İç dünyada rahmet, suçu görünmez yapmaz. Tersine, sorumluluğu daha katlanılabilir kılar. Çünkü insan bütünüyle mahvolmayacağını bildiğinde gerçeğe bakma cesareti bulur. "Evet, kırdım", "evet, kaçtım", "evet, korktum", "evet, ihmal ettim" diyebilmek için biraz iç emniyet gerekir. Kendine hiçbir rahmet göstermeyen kişi çoğu zaman inkârâ sığınır; çünkü gerçeği görmek, onun için bütün varlığın çökmesi demektir. Demek ki iç rahmet, dürüstlüğün düşmanı değil; bazen önkoşuludur.

Varoluşsal açıdan en derin meselelerden biri de affedilebilirlik hissidir. İnsan bazen başkası tarafından değil, kendi içinde affedilemez hale gelir. Ne yaparsa yapsın, ne kadar zaman geçerse geçsin, içindeki mahkeme dosyayı kapatmaz. Özellikle yoğun suçluluk ve utanç yaşayan insanlar için bu çok yıpratıcıdır. Rahmet burada metafizik bir boyut da taşır; çünkü insan kendini yalnızca psikolojik tekniklerle her zaman bağışlayamaz. Bazen daha büyük bir anlam ufkuna, daha büyük bir kabule, varoluşun onu tümünden çöpe atmadığına dair bir sezgiye ihtiyaç duyar. İster teolojik dille, ister ahlâkî dille, ister insanî bağlarla kurulsun; insan affedilebilir olduğunu hissetmeden yeniden yaşayamaz. Bu his ucuz bir aklanma değil; yeniden başlama imkânıdır. Ruh, sonsuz mahkûmiyet hissiyle sağlıklı yaşayamaz. Her insanın bir noktada içinden şu cümleyi kurabilmesi gerekir: "Ben hatalarımla yüzleşeceğim; ama hatalarımdan ibaret değilim."

İç dünyada rahmet, insanın kendi kendine konuşma biçiminde de görünür. Bazen dışarıdan kimse ona kötü davranmıyordur ama iç sesi sürekli hakaret etmektedir. "Salak", "yetersiz", "beceriksiz", "yine batırdın", "senden olmaz." Bu iç dil zamanla o kadar normalleşir ki kişi bunun şiddet olduğunu fark etmez. Oysa insanın kendi kendine kurduğu dil, ruhunun iklimidir. Sürekli zehirli cümle duyan iç dünya ya savunmaya geçer ya susar ya da isyan eder. Rahmetli iç dil, sahte olumlularla dolu olmak zorunda değildir. Mesele "harikasın, mükemmelsin" demek değil; daha dürüst ve daha insanca bir ton kurabilmektir. "Burada zorlandım", "yanlış yaptım ama bakabilirim", "canım yandı, bundan öğrenebilirim", "şu an kötü hissediyorum ama bu sonsuza kadar sürmeyecek." Bu tür bir iç konuşma, insanı temize çıkarmaz; ama ayakta tutar. Çünkü rahmetin temel işlevi bazen tam da budur: düşeni kaldırmak değil, düşerken parçalanmasını önlemek.

Sonuç olarak, psikolojik ve varoluşsal boyutta rahmet, insanın kendine karşı kurduğu ilişkiyi zehirden çıkarıp hakikate yaklaştıran bir iklimdir. Kendine merhamet, bahanecilik değil; dürüstlüğü taşıyabilecek kadar iç emniyet kurmaktır. Suçluluk vicdan olabilir; ama rahmet olmadığında öz yıkıma dönüşür. Utanç kişiliği dondurabilir; rahmet onu çözüp yeniden ilişkiye sokabilir. Yas, pişmanlık, kırılma ve onarım; bunların hiçbiri rahmet olmadan sağlıklı işlenemez. Çünkü insan sadece dışarıdan değil, içeriden de yaralanır. Ve çoğu zaman en ağır darbeyi kendi iç sesi indirir. İç dünyada rahmet demek, kendini aklamak değil; kendini

bütününü düşman ilan etmeden gerçekle yüzleşmektir. İnsanın kendine yapabileceği en büyük kötülük, hatasını karakterine zincirleyip sonsuz mahkûmiyet üretmektir. En büyük iyilik ise şudur: yarayı inkâr etmeden, suçu hafifletmeden, ama yine de içerde bir onarım ihtimalini açık tutmak.

Filozof Kirpi: "İnsan bazen başkasının tokadıyla değil, kendi içinde kurduğu acımasız mahkemenin duruşmalarıyla çöker; rahmet ise cezayı inkâr etmeden ruhun infazını durduran son vicedir."

ESTETİK VE KÜLTÜREL TEMSİLLER; EDEBİYATTA, MUSİKİDE, MİMÂRÎDE VE HALK DİLİNDE RAHMET

Rahmet, yalnızca teolojik bir kavram ya da ahlâkî bir öğüt olarak yaşamaz; kültürün içine sızar, ses olur, taş olur, kelime olur, ağıt olur, ninni olur, mezar taşı yazısı olur, türküde sızlayan bir iç çekişe, mimârîde insanı ezen değil saran bir ölçüye dönüşür. Bir medeniyetin hakikî dünya görüşünü anlamak için onun resmî söylemine değil, estetik hafızasına bakmak gerekir. Çünkü insanlar çoğu zaman teoride savunduklarından çok, türküde söyledikleri ve duvara işledikleri şeyle kendilerini ele verirler. Rahmet de tam burada görünür. Halk dilinde ölünün ardından "rahmetli" denmesi, yağmurun "rahmet" diye anılması, yetimin başını okşayan ninnide, garibin içini delen uzun havada, mezar taşına oyulmuş bir dua cümlesinde, bir avlunun gölgeli serinliğinde, bir cami avlusunda akan suyun sesinde rahmet kültürel bedene bürünür. Demek ki rahmet sadece düşünülmez; duyulur, görülür, söylenir, yaşanır. Estetik ve kültürel temsil dediğimiz şey, kavramın yalnızca açıklanması değil, hissedilebilir hâle gelmesidir. Rahmet burada bir teori olmaktan çıkar; medeniyetin ses tonu olur.

Edebiyatla başlayalım. Çünkü rahmetin en ince dolaşım yollarından biri dildir, ama sıradan dil değil; şiirle, hikâyeyle, romanla, menkıbeyle yoğunlaşmış dildir. Edebiyatla rahmet, doğrudan bir nasihat olarak belirdiğinde çoğu zaman sığlaşır; asıl gücü, yaralı olanı insanlıktan düşürmeyen bakışta ortaya çıkar. Büyük edebiyat, kahramanlarını yalnızca yargılamaz; onların kırıklarını, tökezleyişlerini, yoksunluklarını, utançlarını, hatalarını, bazen bayağılıklarını bile bir anlam zemini içinde gösterir. Bu, suçu aklamak değildir; insanı tek fiiline hapsedmemektir. Rahmetli edebiyat, karaktere infaz mangası gibi yaklaşmaz. Onu teşhir etmek yerine anlama çabası taşır. Bir yoksulun yalnızca acınacak hâlini değil, haysiyetini de gösterir. Bir suçlunun yalnızca suçunu değil, insanî çatlağını da açar. Bir annenin yalnızca fedakârlığını değil, iç yorgunluğunu da duyurur. Çünkü rahmet, estetik düzlemde, insanı tek boyutlu resmetmeyi reddetmektir. İnsan ne melek kadar temiz ne de şeytan kadar yekparedir; edebiyat bunu bilir. Rahmet de tam orada belirir: karmaşık olanı taşımakta.

Türk şiirinde ve halk anlatısında rahmet çoğu zaman doğrudan kelime olarak değil, ton olarak vardır. Bir ağıt düşün; ölüm karşısında yalnızca isyan değil, bir tür sükûnetli sarsıntı da taşır. Ya da bir ilâhi, bir nefes, bir türkü; acının içinden konuşur ama acıyı çirkinleştirmez. İnsan kaybeder, yanar, dağılır; ama dil yine de bütününü küfre, tükürüğe, hoyratlığa dönmez. Bunun kendisi estetik rahmettir. Çünkü acı insanı kaba da yapabilir; ama bazı kültürel formlar acıya bile ölçü verir. Ağıtta rahmet, ölünün hatırasını haysiyetle taşımaktır. Ninnide rahmet, çocuğa sadece uyku değil, dünyada emniyet duygusu üflemdir. Türküde rahmet, yarayı estetize ederken onu inkâr etmemektir. Bu yüzden bizim geleneksel ses hafızamızda hüznün çoğu zaman vahşileşmez; sızlar, çöker, derinleşir ama yine de insanı bütününü karanlığa gömmez. Rahmet burada melodik bir iklimdir. Acıyı taşınabilir kılar.

Musikîde rahmetin belki de en belirgin tarafı, sesin insana nasıl temas ettiğinde gizlidir. Her müzik türü rahmetli olmak zorunda değildir elbette; müzik de hoyrat, manipülatif, gösterişçi, narsistik olabilir. Ama hakiki musikî, özellikle gelenekli olan, insana nüfuz ederken onu parçalamaz; sarsar ama dağıtmaz, duyguyu derinleştirir ama teşhir etmez. Bir makamın iniş çıkışlarında, bir uzun havanın kırılmasında, bir ilâhinin iç

titreşiminde ya da bir ağdın kederli salınımında rahmetin estetik biçimini görebiliriz. Çünkü rahmet, musikîde “duygunun taşınma tarzı” olarak görünür. Yani acı vardır ama çığlıklaşmaz; özlem vardır ama ucuz duygu sömürüsüne dönmez; teslimiyet vardır ama pasif uyuşukluk olmaz. Özellikle klasik Türk musikîsinin ve tasavvuf musikîsinin bazı formlarında ses, insanın içini kazırken aynı anda ona sığınak da kurar. İşte bu çok önemli. Rahmetli estetik, yalnızca duyguyu uyandırmaz; duygunun içinde insanı sahipsiz bırakmaz. Onun için bazı ezgiler sadece kulağa değil, vicdana da dokunur.

Halk musikîsinde ise rahmet daha çıplak, daha toprağa yakın biçimde görünür. Bir bozlakta, bir uzun havada, bir ağıtta ya da bir gurbet türküsünde insan, yalnızca bireysel kederini değil, kolektif kırılmasını da duyar. Orada yoksulluk, ölüm, ayrılık, göç, hasret, dağ, yol, ana, evlât, mezar, su, kuş, gece gibi motifler boşuna dönüp durmaz. Bunlar bir hayat dünyasının taşıyıcılarıdır. Halk kültürü rahmeti bazen doğrudan söylemez ama onun yokluğunu da onun arzusunu da sesin içinde taşır. “Yetim”, “garip”, “yolcu”, “gurbet”, “anam”, “mezar”, “toprak”, “yağmur” gibi kelimeler bu yüzden sadece nesne ya da durum bildirmez; insanı inciten ve yine de insanlık alanında tutan eşiklerdir. Rahmet burada, kültürün yoksulluğa ve kayba rağmen dili tamamen çoraklaştırmamasıdır. Ses, acıyı taşır ama insanı da taşır. Çünkü musikî, bazen toplumsal merhametin hafızasıdır; toplumun söyleyemediğini söyler, susturulanın içini seslendirir.

Mimârîye geldiğimizde rahmet daha maddî ama bir o kadar da derin bir biçim kazanır. Bir yapı insana nasıl davranır? Onu ezer mi, içine alır mı? Yorar mı, dinlendirir mi? Yabancılaştırır mı, yakınlık mı kurar? İşte rahmetin mimârî boyutu tam burada başlar. Rahmetli mimârî, yalnızca estetik olarak güzel görünen bina değildir; insan bedenini ve ruhunu hesaba katan mekândır. Gölge veren avlu, su sesiyle serinleyen iç mekân, insanı küçültmeyen ölçek, ışığın sert değil yumuşak dağılımı, geçiş alanlarının nefes payı bırakması, yaşlıyı, çocuğu, yoksulu, yorgunu hesaba katması. Bunlar salt teknik ayrıntılar değil; bir varlık anlayışının mekâna dönüşmüş hâlidir. Özellikle klasik İslâm şehirlerinde ve Anadolu ev mimârîsinde, avlu, eyvan, pencere, sokak genişliği, çeşme, sebil, gölgelik, içe dönük mahremiyet, kamusal su mekânları gibi unsurlar sadece iklimle ilgili değildi; insanı koruyan, onu hoyrat kamusal gözden bir ölçüde saklayan, serinlik ve sükûnet sağlayan yapılar da idi. Rahmet burada taşın, suyun ve gölgenin diline çevrilmişti.

Bir çeşmeyi düşün. Akan su sadece işlev değildir; yolcunun susuzluğunu hesaba katan, yoksulun da hakkı olduğunu bilen, kamusal hayatı insanca kuran bir incelik. Sebil kültürü de böyledir. Bir duvarın içine hayır olarak oyulmuş su ya da şerbet dağıtım alanı, rahmetin mimârîye kazınmış biçimidir. Çünkü burada mimârî sadece güç ve gösteri değil, ihtiyaç ve ikram ekseninde kurulmaktadır. Bugünün şehirleri ise tam tersine çoğu zaman rahmetsiz mimârîler üretiyor. Devasa yapılar, cam kuleler, sert zeminler, gölgesiz meydanlar, yayanın değil aracın hızına göre tasarlanmış çevreler, yaşlı ve engelli bedenleri yok sayan kaldırımlar, kuşu ve ağacı dışlayan kent estetiği. Bu, sadece estetik bir tercih değil; rahmetin mekândan çekilmesidir. Bir şehir güzel olabilir ama rahmetsiz olabilir. İnsan orada hayranlık duyar ama nefes alamaz. O yüzden mimârîde rahmet, göze hoş görünmekten önce bedene ve ruha emniyet vermektir.

Cami mimârîsi de rahmetin kültürel temsili açısından ilginçtir. Burada mesele sadece ibadet mekânı inşa etmek değildir. Işık, ses, boşluk, kubbe, avlu, su, halı, hat, yazı, gölge, akustik; bunların hepsi insanın içini belli bir hâle çağırır. Rahmetli ibadet mekânı, kişiyi ezer gibi yükselmez; onu içine alır. Sadece heybet üretmekle kalmaz, iç açıklığı da üretir. Bir cami avlusundaki su sesi, taşın serinliği, ağacın gölgesi, revakların nefes aldırın ritmi; bunlar ibadet öncesi ve sonrası insana yalnızca işlevsel alan sağlamaz, iç ritmini de yumuşatır. Burada estetik, doğrudan ruh terbiyesiyle buluşur. Rahmet, taşa ve seste bir iklim olur. Bugün ibadet mekânlarının da bazen gösteriş yarışına dönüştüğünü görüyoruz; büyüklük, parlaklık, görkem, hatta politik gösteri baskın çıkıyor. Oysa rahmetli estetik, Allah'a giden yolu insanı küçülterek değil, içini derinleştirerek açar. Mimârî burada kudretin değil, huşûnun terbiyesi olmalıdır.

Halk dilinde rahmetin dolaşımı ise belki de en canlı ve en öğretici alandır. Çünkü halk kelimeleri akademik tanımlarla değil, hayatın eşiklerinde kullanır. "Allah rahmet eylesin", "rahmetli oldu", "rahmet yağdı", "rahmet kapısı", "rahmet yüzlü kadın", "rahmetli adamdı" gibi ifadeler sadece dil kalıbı değildir; bir kültürel vicdanın tortusudur. Mesela "rahmetli" sözcüğü, ölüm karşısında dilin sertliğini geri çekmesidir. Ölüm çıplaktır; dil ona hemen soğuk bir biyoloji muamelesi yapmaz. Rahmetli der ve öleni haysiyetli bir zarfın içine yerleştirir. Bu, aynı zamanda yaşayanlara da bir terbiye verir. Ölümün karşısında fazla konuşma, fazla hükmetme, fazla hoyratlaşma der. Benzer şekilde yağmura rahmet denmesi, tabiat olayını yalnızca meteorolojik veri olarak değil, hayat verici ikram olarak görmenin dilsel tezahürüdür. Demek ki halk dili, rahmeti hem ölünün ardından hem toprağın üstünde aynı kelimeyle taşır. Bu çok derin bir şeydir; çünkü kültür burada gök ile mezar, su ile yas, bereket ile fanilik arasında görünmez bir köprü kurar.

Deyimler ve dualar da rahmetin halk hafızasındaki estetik biçimleridir. Bir annenin çocuğuna ettiği dua, bir yaşlının "Allah gönlüne ferahlık versin" deyişi, bir cenazede kurulan birkaç sade cümle, komşunun sessizce kapıya bıraktığı yemek kadar bir şey söyler. Çünkü halk dili çoğu zaman felsefeden önce gelir. Kavramları tanımlamaz; yaşatır. Rahmet de burada soyut bir metafizik olarak değil, hayatı biraz daha taşınabilir kılan söz iklimi olarak belirir. İnsanların birbirine "inşallah kolaylaşır", "Allah yardım etsin", "gönlüne göre versin", "Allah sabır versin" demesi, bazen klişe gibi görünse de, dilin başkasının yüküne sessizce ortak olma çabasıdır. Elbette bunlar da zamanla otomatikleşebilir; içi boşalabilir. Ama yine de halk dilinin rahmetli tarafı, acı karşısında insanı tümünden çıplak bırakmamasıdır. Kelime burada pansuman gibi çalışır. Yaranın yerini tutmaz ama yarayı biraz sarar.

Estetik temsillerde rahmetin bir başka biçimi, sessizliğin ve eksiltmenin gücüdür. Her şeyi bağırarak anlatan kültür rahmetli değildir. Çünkü rahmet biraz da ölçü demektir; gösteriştten uzaklık, fazlalığın geri çekilişi, insanın iç alanına saygı. Bir mezar taşındaki kısa bir dua, uzun nutuklardan daha merhametli olabilir. Bir ninnide geçen sade bir cümle, teorik kitaplardan daha fazla iç emniyet taşıyabilir. Bir mimârî detay, bir hat yazısı, bir su sesi, bir uzun hava kırılması; bunlar aşırı açıklama yapmadan insana çok şey söyler. Rahmetli estetik, insanın mahremiyetini bozmaz; duyguyu teşhir malzemesine çevirmeden taşır. O yüzden hakiki kültür çoğu zaman bağırır. Bağırın kültür propaganda üretir; rahmetli kültür yankı üretir. Yankı ise insana kendi iç sesini de duyurur.

Bugünün kültürel üretiminde rahmetin ciddi biçimde aşındığını da söylemek gerekir. Dizi, reklam, popüler anlatı, sosyal medya estetiği, haber dili; bunların çoğunda insan ya trajedi malzemesi ya gösteri nesnesi ya da tıklanma aracı hâline geliyor. Acı sergileniyor, yoksulluk paketleniyor, ölüm estetize edilerek tüketiliyor, gözyaşı reytinge dönüşüyor. Bu, estetik alanın rahmetsizleşmesidir. Çünkü rahmet, temsil ettiği şeyi sömürmemeyi gerektirir. Bir yoksulu göstermek başka, onu seyirlik yapmak başka. Bir ölümü anlatmak başka, onu pornografik ayrıntıyla tüketime açmak başka. Bir acıyı sanat konusu yapmak başka, o acıdan duygusal rant devşirmek başka. Rahmetli estetik, temsil ettiği hayat karşısında sorumlu davranır. Çünkü sanatçı ya da kültür üreticisi, eline başkasının kırılmasını almıştır. Onu parlatılmış meta hâline getirirse, yalnızca estetik zaaf değil, ahlâkî ihanet üretir.

Sonunda şunu görüyoruz: Rahmet, edebiyatta karaktere bakışın inceliği, musikîde duygunun taşınma tarzı, mimârîde beden ve ruh için açılan nefes alanı, halk dilinde ise yasin, duanın, bereketin ve günlük inceliğin söz hafızasıdır. Yani rahmet, kültürün kenar süsü değil; onun derin tınısıdır. Bir medeniyet rahmeti gerçekten taşıyorsa, bu yalnızca kitaplarında değil; türküsünde, mezar taşında, çeşmesinde, avlusunda, ninnisinde, dua cümlesinde ve sokağa bakan pencere ölçüsünde görünür. Rahmetsiz kültür çok şey üretebilir; gürültü, ihtişam, gösteri, teknik başarı, piyasaya uygun estetik. Ama insanın içini sahipsiz bırakır. Rahmetli kültür ise bazen çok gösterişli değildir; ama insanı biraz taşır, acıyı biraz hafifletir, ölüyü haysiyetle anar, diriyi hoyratlıktan korur. Asıl medeniyet budur zaten: güzeli, doğruyu ve iyiyi birbirinden koparmadan yaşayabilmek.

Filozof Kirpi: "Bir medeniyetin rahmeti, en çok yas tutarken kurduğu cümlede, türkü söylerken titreyen sesinde ve taş oyuğu su yolunda görünür; çünkü insanın hakikati bazen en çok estetikte sızar."

MODERN DÜNYADA RAHMET KRİZİ; SİYASET, TEKNOLOJİ, ŞEHİR VE YENİ BİR MEDENİYET İMKÂNI

Modern dünya kendini ilerleme, hız, verimlilik, özgürlük, teknoloji ve rasyonalite gibi parlak kelimelerle anlatmayı seviyor. Fakat kelimelerin cilası her zaman hakikati örtüyor. Bugün insanlık, tarihinin belki en gelişmiş teknik imkânlarına sahip; ama benzer şekilde en örgütlü duygusal kuraklıklarından birini yaşıyor. Her şey çoğaldı; ağlar, ekranlar, ulaşım, veri, uzmanlık, cihaz, bina, kurum, söylem, güvenlik, denetim. Fakat tam da bu çoğalma içinde insanı insan yapan bazı ince şeyler geri çekildi: sabır, dikkat, yavaşlık, yüz yüze vicdan, onur duygusu, canlı olana yer açma terbiyesi, yani kısacası rahmet. O yüzden bugün karşı karşıya olduğumuz mesele, yalnızca ahlâkî bir gevşeme değil; medeniyet ölçeğinde bir rahmet krizidir. Bu kriz, bireysel kabalıkların toplamı değil; siyasetin dilinde, teknolojinin tasarımında, şehrin dokusunda, kurumların işleyişinde ve gündelik hayatın ritminde üretilen sistemli bir eksilmedir. İnsan artık sadece yorulmuyor; sertleşiyor. Sadece hızlanmıyor; hissizleşiyor. Sadece bağlanmıyor; denetleniyor. Sadece yaşamıyor; yönetiliyor. Modern rahmet krizi tam burada başlıyor: varlığın, verimlilik ve kontrol lehine daraltılması.

Siyaset bu krizin en görünür alanlarından biridir. Çünkü siyaset, bir toplumun kime insan muamelesi yaptığını ve kimi fazla, tehlikeli, gereksiz, susması gereken unsur olarak gördüğünü ele verir. Rahmetli siyaset, muhalifini şeytanlaştırmaz; yoksulu rakam diye işlemez; felâketi propaganda fırsatına çevirmez; yurttaşı aşağıdan bakılan kalabalık olarak görmez. Fakat çağımızın siyaseti tam tersine, korku ve kutuplaşma üzerinden besleniyor. İktidar, giderek daha fazla koruyucu akıl değil; yönetilebilir kaygı üretme sanatı hâline geliyor. İnsanlar birbirine karşı kışkırtılıyor, bir grubun acısı ötekinin neşesine, bir grubun varlığı ötekinin tehdidine çevriliyor. Böyle bir siyasette rahmet olmaz; çünkü rahmet, başkasının kırılmağını siyasî kâr malzemesi yapmamayı gerektirir. Oysa bugün birçok rejim ve siyasal aktör, tam tersini yapıyor. Göçmeni tehdit, yoksulu tembellek, işsizi istatistik, depremzedeyi kamera arkasında unutulacak fon, muhalifi hain, eleştireni düşman, genci yönetilmesi gereken risk, yaşlıyı yük, kadını kültürel vitrin, çocuğu gelecek söylemi içinde tüketilen sembol olarak kuruyor. Rahmet burada yalnızca çekilmiyor; sistemli biçimde aşağılanıyor.

Modern siyaset aynı zamanda bürokratik rahmetsizlik üretiyor. Bürokrasi, ilke gereği kötü değildir; büyük toplulukları düzenlemek için gerekli olabilir. Fakat bürokrasi insanı dosyaya, başvuru numarasına, onay satırına, güvenlik riskine, yetki alanına, prosedür cümlesine indirmediği anda rahmet çözülmeye başlar. İnsan kapı kapı dolaşırken karşısında yalnızca form gören memur buluyorsa, sistem işliyor olabilir ama medeniyet sakatlanıyordur. Bir toplumun kalitesi, yalnızca kurallarıyla değil; kuralların kırılmağı insan karşısında nasıl uygulandığıyla ölçülür. Felâket anında, hastalıkta, yoksullukta, yasda, çocuk ve yaşlı karşısında kurumların sesi metalikleşiyorsa, orada rahmet yoktur. Modern devlet çoğu zaman şunu unuttur: yönetmek, sadece kontrol etmek değildir; taşımaktır da. Vatandaşa yalnızca vergi mükellefi, seçmen kitlesi ya da güvenlik nesnesi gibi yaklaşan yapı, teknik olarak kuvvetli olabilir; ama ontolojik olarak sefildir. Rahmetli siyaset, hükmetme iştahını sınırlandıran siyasettir.

Teknoloji meselesi daha da karmaşık. Çünkü teknoloji ne melek ne şeytandır; ama onu hangi insan tasavvuruyla kurduğun kritik önemdedir. Bugün teknoloji, hayatı kolaylaştırma vaadiyle geldi; fakat giderek hayatı ölçme, yönlendirme, bağımlılık üretme, dikkati parçalama ve insanı sayısallaştırma aracına dönüştü. Uygulamalar davranışımızı tahmin ediyor, platformlar öfkemizi ödüllendiriyor, algoritmalar dikkatimizi sömürüyor, veri rejimleri mahremiyetimizi parçalıyor, ekranlar ilişkilerimizi kesintisiz ama sığ temaslara çeviriyor. Burada rahmet krizi çok belirgin; çünkü teknolojik tasarımın merkezine insanın onuru değil, çoğu zaman kullanıcı davranışından çıkar devşirme mantığı yerleşmiş durumda. Kullanıcı diye anılan şey aslında

etkileşim verisi taşıyan bedendir. İnsan, platform için duygu, dikkat, tıklama, görüntüleme, satın alma ve bağımlılık üretme kapasitesi kadar değerlidir. Bu, rahmetsiz aklın en rafine biçimidir. İnsan görünürde özgürdür ama tasarlanmış yönelimler içinde sürüklenir. Rahmetli teknoloji ise insan zaafını kâra dönüştürmemekle başlar.

Dijital hayat özellikle dilin rahmetini aşındırdı. Eskiden bir sözü söylemek için yüz görmek, beden dili taşımak, belli bir toplumsal yakınlık eşiği geçmek gerekirdi. Şimdi ise hız, anonimlik ve görünürlük ekonomisi insanı çok kolay zalimleştiriyor. Linç kültürü, ifşa arzusu, küçümseyici alay, seri hüküm, bağlamsız mahkûmiyet; bunların hepsi rahmetsiz dijital kamusalığın ürünleri. İnsan bir başkasının düşüşünü seyirlik eğlenceye çevirebiliyor. Bir hata, ömür boyu taşınacak dijital lekeye dönüşüyor. Bir cümle, bağlamından koparılıp infaz malzemesi oluyor. Rahmet burada yalnızca bireysel nezaket eksikliği değil; mimarî bir sorundur. Çünkü platformların çoğu, sakin düşünmeyi değil, ani tepkiyi; derinleşmeyi değil, gürültüyü; yüzleşmeyi değil, teşhiri ödüllendiriyor. Demek ki rahmetsizlik bazen kötü insanlardan değil, kötü tasarımdan büyür. Teknoloji etik konuşmalarında asıl soru şu olmalıdır: Bu sistem insanın dikkatini mi koruyor, yoksa onu parçalayıp bağımlılığa mı çeviriyor? Bu tasarım utancı mı çoğaltıyor, yoksa haysiyetli ilişkiyi mi mümkün kılıyor? İnsan burada özne mi, yoksa davranış hammaddesi mi?

Şehir de modern rahmet krizinin dev bir aynasıdır. Çünkü şehir, bir toplumun bedenlere nasıl davrandığını çıplak biçimde gösterir. Bugünün şehirleri giderek daha fazla hız, rant, gösteri ve güvenlik mantığıyla kuruluyor. Gölgesiz meydanlar, yürünemeyen kaldırımlar, engelliye hesaba katmayan geçişler, çocuğu eve hapseden trafik, yaşlıyı dışarıdan korkutan ölçekler, ağacı süs malzemesi gibi gören peyzajcılık, kamusal alanı tüketim mekânına çeviren planlama. Şehir büyüyor ama insan küçülüyor. Beton yükseliyor ama nefes alanı daralıyor. Kalabalık artıyor ama komşuluk ölüyor. İşte burada rahmetin şehirden nasıl çekildiğini görüyoruz. Rahmetli şehir, yalnızca estetik bakımdan hoş olan şehir değildir; yorguna oturacak yer veren, çocuğa oyun hakkı tanıyan, hayvana su ve gölge bırakan, yaşlıya yavaşlık hakkı tanıyan, yoksulu görünmezleştirmeyen, mahalleyi tümünden piyasaya kurban etmeyen şehirdir. Kentsel planlama teknik mesele gibi sunuluyor; oysa derininde ontolojik ve ahlâkî tercihler var. Kime yer açıyorsun, kimi dışarı itiyorsun? Şehir bu sorunun taşlaşmış cevabıdır.

Modern şehir aynı zamanda yalnızlık üretim tesisine dönüştü. İnsanlar yan yana ama birbirine değmeden yaşıyor. Apartmanlar dolu ama kapılar kapalı. Çocuklar güvende olsun diye içeri kapatılıyor; yaşlılar yavaşladığı için kamusal hayattan çekiliyor; gençler kamusal alan yerine AVM ve ekran arasında sıkışıyor. Parklar bile bazen gerçek karşılaşma yerine düzenlenmiş tüketim dekoru gibi işliyor. Bu yalnızlık yalnızca duygusal bir sorun değil; rahmetin toplumsal dolaşımını da kesiyor. Çünkü rahmet, biraz da görünürlükle ilgilidir. Komşunun hasta olduğunu bilmek, mahallenin yoksulunu fark etmek, sokaktaki hayvanın susadığını görmek, çocuğun korkusunu, yaşlının yalnızlığını, kadının yorgunluğunu, işçinin kırılganlığını fark edebilmek için insanın insana tümünden kapanmamış olması gerekir. Şehir insanı görünmezleştirdikçe rahmet de soyut bir vaaza dönüşüyor. Kalabalık içinde kimse kimseye değmiyorsa, merhamet ahlâk değil afiş olur.

Ekonomi alanında da rahmet krizi sert biçimde hissediliyor. Modern iktisat, insanı çoğu zaman üretim ve tüketim döngüsünün fonksiyonu olarak kurgular. Verimlilik, rekabet, büyüme, performans, esneklik, kârlılık gibi kavramlar hayatı bütünüyle kolonize ettiğinde; yaşamak değil, yetişmek esas oluyor. Bu düzende yavaş olan geri kalmış, hasta olan verimsiz, yaşlı olan yük, çocuk bakım verenin kariyer sorunu, yas tutan duygusal risk, dinlenmek isteyen tembel, vicdanlı davranmak ise çoğu zaman "profesyonel olmamak" diye kodlanıyor. Böyle bir ekonomide rahmet, rasyonalite dışı bir zayıflık gibi görülüyor. Oysa rahmetsiz ekonomi sonunda insanı da piyasalaştırır. Çalışanın tükenmişliği kişisel başarısızlık, işsizinin yıkımı bireysel eksiklik, yoksulun sıkışması beceriksizlik gibi anlatılır. Sistem görünmezleşir; suç bireye yüklenir. Rahmetli ekonomik ufuk ise emeği yalnızca maliyet kalemi olarak görmez. İnsan bedeninin, ruhunun, ailesinin, bakım yükünün, hastalık

ve yas süreçlerinin gerçekliğini tanır. Kâr eden ama çalışanı çürüten düzen uzun vadede medeniyet değil, incelmış barbarlık üretir.

Bir başka rahmet krizi de bilgi ve uzmanlık alanında yaşanıyor. Uzmanlık gerekli; ama uzmanlık dilinin giderek halkı aşağılayan, teknokratik ve steril bir soğuşa dönüşmesi büyük bir sorun. Modern kurumlarda çok sık şu ton görülüyor: "Biz biliriz, siz susun." İnsanlara kendi hayatları hakkında konuşma hakkı tanınmadan, istatistik ve rapor diliyle hüküm kuruluyor. Eğitim uzmanı çocuğu görüyor ama ruhunu görmüyor. Şehir plancısı mahalleyi çiziyor ama hafızasını duymuyor. Sağlık yöneticisi sistem tasarlıyor ama bakım emeğinin kırılmasını bilmiyor. Siyasal uzman veri okuyor ama insanın haysiyet ihtiyacını kavrayamıyor. Bu, bilginin rahmetsizleşmesidir. Çünkü bilgi ilişkisi yitirdiğinde hakikati bile eksik okur. Yeni medeniyet imkânı, uzmanlığı reddetmekte değil; uzmanlığı haysiyet ve rahmetle yeniden terbiye etmekte yatar. Yani bilen kişi, bilmeyeni küçük görmeyecek; plan yapan, yaşayanı yok saymayacak; anlatan, dinlemeyi de bilecek.

Peki bu karanlık tablonun içinde yeni bir medeniyet imkânı var mı? Varsa bu, geçmişe romantik dönüşle değil, rahmeti yeniden kurucu ilke hâline getirmekle mümkün olur. Çünkü rahmet nostaljik bir kelime değil; geleceği inşa edecek kadar radikal bir ilkedir. Yeni medeniyet, teknoloji karşıtı olmayacak ama teknolojiyi insan zaafını sömürmeyecek şekilde tasarlayacak. Siyasetiz olmayacak ama siyaseti düşman üretim makinesi olmaktan çıkaracak. Şehirsiz olmayacak ama şehri yalnızca yatırım alanı değil, birlikte yaşama mekânı olarak kuracak. Ekonomisiz olmayacak ama emeği ve bakım işini görünmez kılmayacak. Eğitimsiz olmayacak ama öğrenciyi performans nesnesine dönüştürmeyecek. Hukuksuz olmayacak ama hukuku intikam aygıtına çevirmeyecek. Yani yeni medeniyetin özü, gücün terbiyesidir. Elinde imkân olanın sınır bilmesi, tasarım yapanın kırılğan bedeni hesaba katması, söz kuranın onuru yaralamaması, kurum inşa edenin görünmeyeni görebilmesidir.

Bu yeni medeniyet için rahmeti yeniden kamusal akla çevirmek gerekir. Rahmet yalnızca bireyin özel ahlâkı olarak kalırsa, sistemler onu ezer. O yüzden onu kurumsal ilkeye, şehir planına, eğitim felsefesine, teknoloji etiğine, hukuk mantığına, ekonomik tasarıma taşımak şart. Mesela çocuk dostu şehir, yaşlı dostu mahalle, bakım emeğini tanıyan çalışma rejimi, dijital yavaşlık hakkı, mahremiyeti koruyan teknoloji, aşağılama üretmeyen kamu dili, felâket zamanlarında yalnızca yardım değil haysiyet sağlayan kurumlar; bunların hepsi rahmetin politik ve medenî karşılıklarıdır. Yeni medeniyet, insan hakları söylemini de rahmetle derinleştirebilir. Çünkü hak dili çoğu zaman gerekli ama soğuk kalabiliyor. Rahmet ise hakkın ruhudur. Hakkı yalnızca belgeyle değil, duygusal ve ontolojik taşıyıcılıkla buluşturur. Bir toplum sadece hakları tanıyıp insanı yine de yalnız bırakabilir. Rahmetli medeniyet ise hakla birlikte omuz da verir.

Elbette bu dönüşüm kolay olmayacak. Çünkü çağın egemen mantığı rahmeti verimsizlik, yavaşlık, duygusallık, hatta bazen güçsüzlük sayıyor. Oysa hakikat bunun tersidir. Rahmet, gevşeklik değil; yüksek bir uygarlık disiplini gerektirir. Daha çok dikkat ister, daha çok sabır ister, daha derin kurum aklı ister, daha terbiyeli güç kullanımı ister. Zor olan budur zaten. Kaba kuvvet kolaydır; narin adalet zordur. Kontrol kolaydır; emniyet üretmek zordur. Veri toplamak kolaydır; insana bakmak zordur. Bina dikmek kolaydır; mahalle kurmak zordur. Konuşmak kolaydır; onur incitmeden konuşmak zordur. Yeni medeniyet tam da bu zor olanı göze almak zorundadır. Çünkü insanlık, teknik aklın tek başına yeterli olmadığını artık yeterince gördü. Daha hızlı sistemler kurduk ama daha adil hayatlar kuramadık. Daha çok bağlandık ama daha çok yalnızlaştık. Daha çok bildik ama daha az inceldik. Demek ki şimdi başka bir kurucu kelimeye ihtiyaç var. O kelime rahmettir.

Sonunda mesele dönüp dolaşıp şuna geliyor: Rahmet, geçmişte kalmış dinî bir duygusallık mı, yoksa geleceğin medeniyet çekirdeği mi? Bana kalırsa ikinci cevap çok daha sahici. Çünkü insanlığın bugün eksik olan şeyi, yalnızca daha çok teknoloji, daha çok veri, daha çok büyüme, daha çok güvenlik değil. Eksik olan

şey, bunların hepsini insanı ezmeyecek şekilde bağlayacak kurucu ahlâk. Rahmet tam da budur. O, siyasette insanı rakam olmaktan kurtarır; teknolojide kullanıcıyı sömürü nesnesi olmaktan çıkarır; şehirde bedeni ve ruhu yeniden hesaba katar; eğitimde çocuğu korkudan kurtarır; hukukta cezayı insanlığa düşman etmez; ekonomide emeği görünür kılar; kültürde acıyı gösteriye dönüştürmez. Kısacası rahmet, medeniyetin yumuşak tarafı değil, omurgasıdır. Onsuz kurulan her sistem, ne kadar parlak görünürse görünsün, içeriden çatırdamaya mahkûmdur.

Filozof Kirpi: "Bir çağın gerçek çöküşü teknoloji eksikliğinden değil, gücü büyütürken rahmeti küçültmesinden başlar; çünkü rahmetsiz medeniyet, cilâlı barbarlıktan başka bir şey değildir."